Първа глава

Първите три години: 1944–1947

Желязна завеса ще падне върху цялата гигантска територия, контролирана от Съветския съюз, зад която ще се унищожават народите.

Йозеф Гьобелс, „Година 2000,"
Das Reich, 25 февруари 1945 г.

5 март 1946 г., Фултън, Мисури, САЩ: От Шчечин на Балтика до Триест на Адриатика над континента се спусна желязната завеса. От оная страна на завесата са всички столици на древни държави от Централна и Източна Европа – Варшава, Берлин, Прага, Виена, Будапеща, Белград, Букурещ, София.

Уинстън Чърчил

Установяването на новата, т.нар. отечественофронтовска власт след преврата на 9 септември 1944 г. е съпроводено с редица събития от най-различно естество. На същия ден във Виена, Австрия, се формира българско национално правителство (Bulgarische Nationalregierung) с министър-председател професор Александър Цанков. Органът на Националсоциалистическата партия в Германия „VOELKISCHER BEOBACHTER" съобщава в броя си от 16/17 септември 1944 г., че на 9 септември 1944 г. е било формирано „националистическо българско правителство" (*„nationalistische bulgarische Regierung..."*), и публикува имената на министрите с кратки биографии.

България е в положение на война отдавна – формално от декември 1941 г. – и почти веднага след преврата български армии са включени в състава на III Украински фронт, командван от съветския генерал, по-късно маршал, Толбухин. Цялата българска войска е мобилизирана или е вече под оръжие с лозунга:

Всичко за фронта, всичко за победата!

Довчерашният съюзник вече е враг. Но изпращането на армиите на съветско-германския фронт, който е вече в Македония и Сърбия, има и превантивна цел: бездействието на военните в казармените бараки е потенциална заплаха за новата власт. Организира ли се съпротива, освен гражданската война, в която България ще бъде въвлечена, ще трябва да се намесват и съветските армии, които са фактическият гарант на властта.

След декларацията на Кимон Георгиев, прочетена по националното радио, властта поемат набързо сформираните местни комитети на ОФ и назначават нови общински управи. На повечето места в страната партизански части се появяват на 10 септември, а дори и по-късно.

Армията се подчинява на гражданската власт, остава в казармите, не се съпротивлява на превратa и изглежда неутрализирана. Някои нисши командири в армията и арестуват началниците си, както тези в полицията, и съвместно с партизански части репресират неудобните. Щабът на войската издава заповед да се ликвидират всички врагове на новата власт, които правят опити за оказване на съпротива или ако откажат доброволно да се предадат на военните и милиционерските части.

Военният министър, о.з. полковник Дамян Велчев, току-що произведен в генерал, не е неизвестен на генералитета и на висшите офицери. Макар и стъписани, те се подчиняват на новата гражданска власт в София. Армията е преименувана от Българска войска на Българска народна войска – съкратено БНВ – и в нея наред с другите командни постове се създава длъжността на помощник-командирите по политическите въпроси.

За помощник-командир на I армия е назначен Щерю Атанасов, на II армия – Боян Българанов, на III армия – Йонко Панов, на IV армия – Борис Копчев, на V армия – Кирил Драмалиев, на I корпус – Божидар Божиков, на II корпус – Иван Радев, на Въздушни войски – Михаил Андреев. Новите командири са съветски шпиони или агенти, всички са комунисти и правителството разчита на тях армията да запази подчинението си на гражданската власт. На 9 септември по нареждане на главнокомандващия на НОВА Добри Терпешев всички партизански формирования слизат от планините и съвместно с армията завземат властта в цялата страна. Със заповед на военния министър генерал Дамян Велчев и произведения вече в генерал Добри Терпешев НОВА се влива в Българската армия и се създават военни гвардейски части, именувани Българска народна гвардия.

Към всяка военна част се създава армейска гвардейска рота, която има както военнополитически, така и военно-**полицейски функции.** На повечето места вземането на властта става без съпротива, но някои по-малки войскови и полицейски части оказват такава срещу по-големи войскови части и сили на ОФ, макар че съпротивата им е бързо сломена.

Вечерта на 9 септември при командващия Трети украински фронт генерал Фьодор Толбухин е изпратена делегация, включваща Димитър Михалчев,

Кирил Станчев, Димитър Ганев и Райчо Славков, и към 22 часа Сталин издава заповед за спиране на военните действия на съветските войски срещу България. Доколкото е известно на историците, военни действия не е имало.

Членовете на правителството на свалените от власт министър-председател Константин Муравиев са арестувани от военни части. Самият Муравиев не е открит веднага. По-късно са заловени и началниците на полицията, жандармерията и на някои войскови части. Правителството освобождава Регентския съвет и назначава за регенти професор Венелин Ганев, Цвятко Бобошевски и Тодор Павлов. С указ на новите регенти е разпуснато XXV обикновено народно събрание.

Три дни след преврата и след консултации с Георги Димитров, който е в Москва, е съставено Политбюро на ЦК на БРП. В него влизат: Георги Димитров, Васил Коларов, Трайчо Костов, Георги Чанков, Вълко Червенков, Добри Терпешев, Антон Югов, Цола Драгойчева, Димитър Ганев, Райко Дамянов, Георги Дамянов, Петко Кунин, Владимир Поптомов. По настояване на Георги Димитров за първи секретар на ЦК е избран Трайчо Костов. На 10 септември органите на полицията са закрити и на мястото им е създадена „Народна милиция". Членовете на милицията са попълнени от доскорошни партизани и ятаци. От затворите са освободени 8130 затворници, но не всички от тях са политически.

На 11 септември два съветски самолета от Букурещ кацат в София с българската делегация и представители на щаба на Трети украински фронт, които имат за задача да подготвят логистиката, свързана със съветското присъствие в страната.

На 14 септември в София влизат първите съветски части – 394-а стрелкова дивизия от 34-и стрелкови корпус на 57-а армия (259, 353, 394 стрелкови дивизии; командващ генерал Иван Степанович Кособуцкий) и 5-а мотострелкова бригада. Части и съединения на 17-а въздушна армия се пребазират на летищата в София и Видин. До края на месеца частите на 37-а армия с командир генерал М. Н. Шарохин и 4-и гвардейски механизиран корпус с командир генерал В. И. Жданов се придвижват за разполагане в района на Сливен, Казанлък, Ямбол и Елхово.

В началото на октомври 1944 г. съветски съветници са назначени в българската войска. Това са полковниците Татарчевский – в 4-а пехотна дивизия, Херасков – в 5-а, Титов – в 6-а, Галиакберов – в 9-а, Григориев – в 12-а, Шафорост – в 1-ва кавалерийска дивизия, Пожидаев – във 2-ра кавалерийска дивизия. Малко по-късно за ръководител на групата съветници е назначен генерал-майор А. В. Благодатов.

Най-късно новата власт се установява в Хасково, където на 12 септември партизани от Борисовградски отряд (поради липса на местни), водени от Демир Янев, влизат в артилерийските казарми. Под предлог за побратимяване с войниците и офицерите партизаните избиват 5-ма офицери, един

фелдфебел и двама подофицери от 2-ри артилерийски полк начело с командира на гарнизона в града – полковник Велико Маринов. Майор Чукурлиев, поручик Начо Гюлемезов, подпоручик Маразов, фелдфебел Михаил Илиев и подофицерите Петър Ангелов и Владимир Вапцаров са разстреляни на плаца на поделението. Укрилият се поручик Панайот Танев е убит на следващия ден в Болярово.

Случилото се в казармите е ужасно събитие и така го описва в спомените си и поручик Русев:

Гледката е повече от тягостна. Командирът на полка – полковник Велико Маринов, лежеше безжизнен върху мозайката на зимната столова. Редом до него бяха проснати труповете и на останалите офицери – жертви от първите дни на комунистическата власт. Тягостна картина! Когато хората от погребалното бюро донесоха по нареждане на ОФ комитета седемте ковчега, то те, които са се занимавали цял живот с уреждане на най-различни погребения, застанаха слисани пред седемте трупа и не ме запитаха защо са убити тези седем български офицери, а ми зададоха въпроса: „Господин поручик, а защо всички те са и боси?!"

Малко по-късно, по време на т.нар. Народен съд, застреляният полковник Маринов е включен в списъка на подсъдимите и осъдените. От съдебните документи не става ясно в какво е бил обвинен, но посмъртно е осъден на смърт и конфискация на движимото и недвижимото му имущество. Плахо се промъква мнението на отделни комунисти, че убитият по време на акцията партизанин Д. Дойчев е жертва на междуличностно разчистване на сметки.

Прокламираните намерения на новото правителство за възстановяване на демократичния режим и Търновската конституция така и не са реализирани – следвайки официалната линияна Москва, през следващите няколко години в страната се създава фасадна демокрация, предхождаща окончателното утвърждаване на тоталитарен режим по съветски модел. Непосредствено след преврата някои от ограничителните закони на предходния режим действително са премахнати, но на тяхно място се явяват нови, които са много по-строги, управлението не се съобразява с конституцията, а партиите извън управляващата коалиция не са легализирани.

Превратът на 9 септември 1944 г. постави началото на серии от грандиозни по замисъл, същност и мащаб фалшификации, които бяха насилствено въведени в историографията и чак до наши дни останаха да служат на авторите им. Ще се спрем само на няколко фрапиращи примера от въвеждането на исторически неистини при разглеждането на събития, които са предмет на настоящото изследване.

Умуваше се например – и още се умува – относно същността на преврата от 9 септември 1944 г.: дали е бил действително само военен преврат,

или всенародно въстание, революция, или нещо друго (например резултат от окупация от чужда държава). Като остроумно хрумване напоследък се избягва думата „преврат" (в пълен разрез с действителността на времето) и се избира думата „поврат", за да охарактеризира случилото си. Докато все още в българската историография все води спор по този въпрос (а най-вероятно още се търси най-подходящо определение-евфемизъм), то учените извън България отдавна са охарактеризирали случилото се през 1944 г. и не са чакали да дойде 1989 г. Например професор Нисан Оурън озаглавява труда си, тематично посветен на разисквания въпрос, „Наложена революция" (Revolution Administered). Издаден е през 1973 г.

В литературата и историографията се бе утвърдила тезата, че преврат е комунистически, както и че с датата 9 септември започва един нов етап – социалистически, комунистически... – в развитието на страната. Твърдеше се, че комунистите са дошли на власт още на 9 септември 1944 г. и са управлявали едва ли не еднолично чак до ноември 1989 г. На подобно мнение бяха изследователите и в другите социалистически страни и СССР, както и немалко от историците в свободния свят. Но не всички. Повечето американски учени не бяха съгласни с това становище и потърсиха едноличното управление на комунистите към по-късна дата, след 1946–1947 г.

Явно погрешната теза за комунистическия характер на преврата се е оказала много удобна и за опонентите на българския комунизъм, тъй като в България тя остава неоспорвана в продължение на 73 години след събитието. Причината е проста и се корени във въпроса: ***кой ще поеме отговорността за крайно неприятните прояви на насилие, които се случиха веднага след преврата и продължиха – узаконени чрез т.нар. Народен съд – до средата на 1945 г.?***

През този период БКП и пропагандните ѝ глашатаи се гордееха с действията си и вероятно продължават да се гордеят, докато наследниците на некомунистическите участници в преврата може би се срамуват, а и вероятно се гнусят от съучастието на предците си в кървавите нощи от есента на 1944 г. И нещо повече – предпочитат така да оставят отговорността за случилото се единствено и само на комунистите. Разбира се, че отговорността за всички действия на тогавашния режим би трябвало да се разпредели справедливо.

Новият Отечествен фронт (Ротфронт?), създаден незнайно кога и къде (в София, в Москва и Вашингтон?), но оформен през 1990 г. на кръглата маса под името Съюз на демократичните сили (СДС), всмука същите тези политици и/или наследниците им, които през 1944 г. дотътриха комунистите до властта. Основата на СДС – изключая комунистическите дисиденти Желю Желев, Петко Симеонов и подобни, бе съставена от левите земеделци (пладняри, наследници на Коста Тодоров, Г. М. Димитров и Никола Петков) и левите социалдемократи, водени от неизвестно как и защо олевелия в затворите

и лагерите на комунизма д-р Петър Дертлиев. Синът на регента Венелин Ганев – Йордан Ганев („независим интелектуалец") – бе народен представител от СДС във Великото народно събрание от 1990–1991 г.

Водачът на възстановената Демократическа партия Борис Кюркчиев бе брутално изритан от водачите на СДС, които на негово място поставиха Стефан Савов. Той бе син на Димитър Савов, министър на финансите в правителството на Иван Багрянов, който бе осъден на 15 години затвор от Народния съд и през 1951 г. умря в лагера „Белене" . Последва и друг реверанс към предишните политици – министър на отбраната в правителството на Филип Димитров стана Александър Сталийски, агент на ДС от 1947 до 1955 г. И неговият баща, носещ същото име, е бил член в кабинета на Иван Багрянов като министър на правосъдието, убит е от Народния съд през 1945 г. Обаче след ноември 1989 г. синът на Димитър Гичев – Страхил – не бе допуснат в политиката.

Както през 1944–1945 г. лозунгът бе

Няма демократи извън Отечествения фронт![A],

така и през 1989–1990 г. мотото беше

Няма демократи извън СДС!

Дори опозицията на правителството на Кимон Георгиев, организирана през лятото на 1945 г. от Никола Петков, се наричаше *„ОФ опозиция"*. Впрочем затова и след 1989 г. съществуваха два съюза на репресираните. В първия влязоха преследваните от Отечествения фронт и наследниците им, а другият бе запазен за „репресираните след 1945 г."! По същите причини в София има паметници на Никола Петков и Г. М. Димитров, но не и на Александър Цанков и генерал Христо Луков. Петър Дертлиев бе погребан с почести, а съпартиецът му Кръстю Пастухов бе удушен в Пазарджишкия затвор.

Не е напълно изяснено, дори в ретроспекция, какво е участието в новото управление на онези некомунистически представители, които са били опозиция преди 9 септември, включително ролята на дейците от „лоялната опозиция". Не е известно например дали те са знаели кого обслужват и защо. Дали

[A] На 12 октомври 1944 г. е публикувана Декларация на ръководителите на партиите в ОФ: Трайчо Костов, д-р Г. М. Димитров, Петър Попзлатев и Коста Лулчев, с която се заявява, че извън ОФ няма демократични партии. НК на ОФ определя демократите, радикалите, привържениците на БЗНС „Врабча" с лидер Димитър Гичев и социалдемократите на Кръстю Пастухов, които преди деветосептемврийския преврат са отказали сътрудничество с комунистите в ОФ, като „своеобразни профашисти", „идеолози и проводници на великобългарския шовинизъм", които трябва да отговарят пред Народния съд.

са действали с пълното съзнание, че помощта им за идването на власт на комунистическата партия ще бъде пагубна за страната, или са били просто „полезни идиоти" по израза на Ленин. Дали им е било известно, че повечето от тях ще бъдат изхвърлени от властта, след като са свършили мръсната работа, а немалко от тях ще бъдат репресирани и по-късно дори ще загубят живота си?

Кой е бил обединителният фактор между хора като Цвятко Бобошевски и Добри Терпешев например? Или между професор Венелин Ганев и Антон Югов? Тези, а и други подобни въпроси ще бъдат изяснени – да се надяваме – от бъдещи изследователи и са извън рамките на нашето изложение. Достатъчно е да се отбележи, че присъединяването им към ОФ и реалното им участие във властта е неизличим факт . И те също носят отговорност за всички действия на новата власт поне до лятото на 1945 г. Кои са тези хора?

От тримата нови регенти само един – Тодор Павлов – е комунист. Венелин Ганев (1880–1966) е професор по право и академик, колега е на проф. Александър Цанков в Софийския университет. Бил е министър в кабинета на Т. Теодоров (1919), радикалдемократ е, масон, а през 1923 г. става сговорист. Народен представител е в XXI НС, свикано 6 месеца след преврата от 9 юни 1923 г. (9.XII.1923–15.IV.1927). През 1947 г. е интерниран в Дряново, а през следващата година е изключен от БАН. Въпреки изпадането му в немилост къщата му в София на ул. „6 септември" № 53 не е отнета и през 1966 г. той умира в нея.

Другият регент – Цвятко Бобошевски (1884–1952) – народняк, сговорист и масон, участник е в преврата от 9 юни 1923 г. и освен че е бил министър в кабинета на Александър Цанков, участва и в кабинета на Андрей Ляпчев (1928–1930). Участва и в преврата от 1934 г. Народен представител е в XXI–XXIII народно събрание. Присъединява се към ОФ, както и Венелин Ганев, през август 1944 г. Умира в София на 21 декември 1952 г. Правителството на Вълко Червенков му отдава почест като на виден държавник.

В новообразуваното правителство на ОФ на 9 септември 1944 г. има само четирима комунисти (от общо 16 министри). Това са Добри Терпешев, министър без портфейл, Антон Югов, министър на вътрешните работи, д-р Минчо Нейчев, министър на правосъдието, и д-р Рачо Ангелов, министър на народното здраве. Но седем от министрите в кабинета и двама от регентите са масони. Масоните са двойно повече, отколкото комунистите!

Левите земеделци („Пладне") имат също четирима министри: Никола Петков, министър без портфейл, Борис Бумбаров, министър на благоустройството, Асен Павлов, министър на земеделието, и Ангел Държански, министър на железниците. Четиримата напускат правителството през юли–август 1945 г.

Никола Петков (1893–1947) е народен представител в XXIV народно събрание и в VI велико народно събрание, масон, участва в ОФ от 1943 г., съдебно убит през 1947 г.

Асен Павлов (1898–1977) е народен представител в XXVI народно събрание и в VI велико народно събрание. Преследван е след 1947 г., разкайва се и признава вината си пред народната власт, а след 1957 г. е отново в ОФ. Отново е и народен представител (III до VII народно събрание). Членува в УС на БЗНС и бюрото на Националния съвет на ОФ. Между 1962 и 1972 г. е член на ПП на БЗНС. Известно е, разбира се, че БЗНС е съуправляваща партия с БКП до 1989 г.

Борис Бумбаров (1896–1959) е народен представител в VI велико народно събрание, през 1949 г. е осъден на 20 години затвор. Пуснат на свобода след седем години.

Ангел Държански (1895–1964) е народен представител в XXV народно събрание. Репресиран, изпратен в лагера „Белене" и е освободен през 1959 г.

Звенарите са с четирима министри и заемат важни ресори. Министър-председателят Кимон Георгиев (1882–1969), масон, бивш сговорист, е активен участник в превратa от 9 юни 1923 г. Народен представител в XXI, XXII и XXVI народно събрание, VI велико народно събрание и в I до IV народно събрание. Той е министър във второто сговористко правителство, водено от Андрей Ляпчев (1926–1928). Организатор е на превратa от 19 май 1934 г. и тогава става министър-председател. Кимон Георгиев остава министър до 1959 г., служи в правителствата на Георги Димитров, Васил Коларов, Вълко Червенков и Антон Югов.

Петко Стайнов (1890–1972) става министър на външните работи, той е професор и академик, женен е за поетесата Анна Каменова, дъщеря на политика Михаил Маджаров. Бил е министър и в последното сговористко правителство на Андрей Ляпчев (1930–1931). Колегите му в същото правителство са професор Александър Цанков и Христо Статев. След атентата в църквата „Света Неделя" Стайнов говори за „разрушителите на Русия" като заплаха за европейската цивилизация и призовава за „тежък юмрук" срещу „кървавите агенти на Москва". След превратa от 1934 г. става посланик в Белгия и Франция. Масон. Бил е народен представител без прекъсване почти 50 години: от 1923 г. до смъртта си в 1972 г. Продължава да преподава право в Софийския университет до пенсионирането си през 1963 г.

Военният министър Дамян Велчев (1883–1954), масон, организира превратите от 1923 и 1934 г. и е непосредствен и важен участник в тях. Народен представител е в XXVI народно събрание. Запазва поста си на министър на войната и във второто правителство на ОФ, но е отстранен в края на август 1946 г. Изпратен е като пълномощен министър в Швейцария, лишен е от българско гражданство на 1 август 1948 г., остава в чужбина като невъзвръщенец и се обявява против режима в България, дори развива антикомунистическа дейност в емиграция.

Професор по финанси Станчо Чолаков (1900–1981) е активен участник в превратa от 19 май 1934 г. Избран е за народен представител в XXVI народ-

но събрание. Министър е на народното просвещение при Кимон Георгиев, а след това е министър на финансите. Бил е управител на БНБ. От 1952 г. до смъртта си преподава финанси, а става и ректор на Висшия икономически институт „Карл Маркс" (УНСС).

В кабинета на Кимон Георгиев има двама социалдемократи, които през 1943 г. се присъединяват към ОФ. Григор Чешмеджиев (1879–1945) подкрепя и приветства деветоюнския преврат от 1923 г., като министър на социалната политика, той напуска правителството през август 1945 г. Народен представител е в XVIII–XIX и в XXI до XXV народно събрание.

Димитър Нейков (1884–1949) е министър на търговията. Той остава в кабинета на Кимон Георгиев и сътрудничи с комунистите до смъртта си през 1949 г. От 1946 до 1949 г. е подпредседател на Президиума на Народното събрание. Бил е народен представител от XIX до XXIV, както и в XXVI народно събрание и в VI велико народно събрание.

Интересни са и двамата „независими" министри. Димо Казасов (1886–1980) е министър на пропагандата. Той е активен участник в преврата от 9 юни 1923 г. и е министър в правителството на Александър Цанков. Масон, бивш социалдемократ и звенар, през 1934 г. преминава в редовете на Народното социално движение, възглавявано от Цанков. Приветства преврата от 19 май и е изпратен като пълномощен министър в Белград. Народен представител е в XVIII, XXI и XXVI народно събрание и в VI велико народно събрание. Казасов остава в правителството на Георги Димитров (1946–1947 г.), в което е министър на информацията и на изкуствата.

Професорът по финанси, академик Петко Стоянов (1879–1973), е министър на финансите, масон, известен като радикалдемократ още от 20-те години на миналия век. Той е бил народен представител в XVIII, XIX, XXI, XXIII и XXIV НС. Напуска правителството на Кимон Георгиев през август 1945 г. заедно с четиримата земеделци и Григор Чешмеджиев. Участва в дейността на опозицията и е репресиран.

Групата на превратаджиите е много интересна, но и разнолика. От шестнадесетте министри в първото правителство на ОФ и излъчените от него трима регенти петима са сговористи и/или участвали като министри в правителствата на Сговора, водени от Александър Цанков или Андрей Ляпчев, двама са радикалдемократи.

Двамата широки социалисти, четиримата земеделци, четиримата звенари и двамата „независими", както и двама от регентите са известни политици от некомунистически среди преди преврата от 9 септември 1944 г.

Повечето от новите управници познават лично поне трима от министрите на Националното правителство във Виена (братята Александър и Асен Цанкови и Христо Статев), а някои от тях са известни като бивши техни съмишленици и колеги от правителства преди войната.

Двама от тримата регенти и седем министри са бивши масони. Четирима от тях са професори, двама са и академици, и то изтъкнати, познати и уважавани учени. Това не са случайни хора, те са интелектуалци, добре познати общественици, които са известни имена, социално ангажирани и общо взето – хора с демократични разбирания.

Дори двама от комунистическите министри в правителството на ОФ – д-р Минчо Нейчев и д-р Рачо Ангелов – не са непознати имена за софийската общественост. Министърът на правосъдието д-р Минчо Нейчев, който след това става министър на народното просвещение и министър на външните работи, е адвокат, завършил е в Швейцария. Д-р Рачо Ангелов е министър на народното здраве, той е полковник, участвал е в Балканските войни и в Европейската война, от 1920 до 1924 г. е бил председател е на Българския лекарски съюз и негов почетен председател през 1940 г.

Неизбежно е заключението, че комунистите са малцинство в управлението – те имат четирима министри от общо 16 и един регент от трима. Идването им на власт – поне на пръв поглед – е за окраска на извършилите преврата буржоазни политици и военни. Известните в софийските буржоазни среди професори Венелин Ганев (академик), Петко Стоянов (академик), Петко Стайнов и Станчо Чолаков и останалите видни български общественици, участвали активно в политическия живот на България, управляват без особени проблеми с комунистите – коалиционните им партньори – чак до лятото на 1945 г.

При вземането на важните правителствени решения кабинетът и регентите са единодушни: сключване на примирие със Съюзниците, участие на армията във войната срещу Германия, създаване на Народния съд и откриване на концентрационни лагери, Закона за защита на народната власт и всички мероприятия на Отечествения фронт, включително саморазправата с политическите им противници от предишния режим, незаконните отвличания, терора и убийствата през есента на 1944 г.

Наложено беше – в историографията, както и в обществения живот до 1989 г. – становището, че властта на девети септември 1944 г. е била извоювана, сиреч новото правителство и режимът, наложен от него, с всичките му положителни и отрицателни характеристики е резултат от дългогодишната борба на българските комунисти за сриването на омразния буржоазен монархофашистки режим, установен в България още на 9 юни 1923 г. от фашисткото правителство на професор Александър Цанков. За подкрепа на тази невярна теза бе необходимо да се изгради стройна постройка от свързващи каузални интерпретации на действията на БКП от годините 1923–1944.

Необходимо е било също така да се въведат и отстояват редица постановки от митичен характер, които да образуват фундамента на квазиисторическото разглеждане на събитията между двете войни. Конкретно за периода

преди и около 9 септември 1944 г. беше изведена постановката, че от лятото на 1941 г. е започнал революционен процес, породен от атаката на Германия срещу СССР на 22 юни 1941 г., който през следващите три години се разраства във въоръжена съпротива, а непосредствено в дните преди 9 септември 1944 г. вече е създадена революционна ситуация, която води до въоръжено въстание против управляващите. При това властта е взета на 9 септември не чрез преврат, а благодарение на надигналите се широки народни маси, които установяват по места – чрез комитетите на ОФ – новата власт, понякога със силата на оръжието.

Като примери за подобно развитие са се посочвали огромното разрастване на партизанските акции през лятото на 1944 г. и натискът, упражняван от НК на ОФ върху управляващите кабинети на Добри Божилов, Иван Багрянов и Константин Муравиев. Смяната на три правителства в продължение на няколко месеца се представя като доказателство за слабостта на режима. Освен това недоволството на народа от продължаващите репресии на вече немощното управление се изразявало в настъпили безредици в страната, стачки, демонстрации и призиви за действие.

Надигналият се народ разбива вратите на затворите и освобождава политическите затворници, пристъпва се към затваряне на концентрационните лагери и призиви към партизаните да слязат от планините, да се придвижат към големите градски центрове и да завземат властта. При така създалата се обстановка в страната група патриотично настроени офицери, разчитайки на подкрепата на партизаните и вече въставащия народ и ободрени от влизането на съветски военни части в България, завземат властта в София и я предават на Отечествения фронт, който рано сутринта на 9 септември обявява новата народна власт.

Действителната картина е много по-различна. Оказва се, че почти нито една от описаните постановки не отговаря на истината.

Партизанските акции през лятото на 1944 г. действително се разрастват, сравнени с предидущите години, но това се дължи на факта, че през 1941 и 1942 г. има не толкова чести случаи на съпротива. Тогава акциите са незначителни както по брой, така и по значение, а известно оживяване се забелязва чак след пролетта на 1943 г. Дори когато се забелязва, че броят на партизаните през лятото на 1944 г. чувствително нараства – това не води до съответното увеличение на замислените и изпълнени акции. Особено като се има предвид, че отражението им върху съотношението на силите в страната е действително минимално. Чак до самия ден на преврата партизанските акции се състоят в инцидентни набези по места, и то ограничени по територия и време.

Както личи от показанията на подсъдимите по дело 585/1942 (процеса срещу ЦК на БРП, по който са съдени Антон Иванов и Никола Вапцаров), през 1942 г. въоръжената борба въобще не се разраства. Наблюдава се, че увеличаването броя на партизаните става след битката за Сталинград – през

пролетта на 1943 г. Дотогава партизаните не могат да образуват дори една чета в Чепино. Това се отнася и до гръмкото обединение на партизанските формации и бойни групи в НОВА през март–април 1943 г.

... в 12 окръга има 26 отряда с обща численост 2320 човека... има окръзи само с по няколко десетки партизани, например Хасковски – 20 души, Варненски – 40 души, Старозагорски – 50 души, а в Русенски, Бургаски и Търновски въобще не съществува партизанско движение.

Трябва да се има предвид и това, че броят на партизаните, действали на територията на България през периода 1941–1944 г., се мени почти всекимесечно поради текучество, загуби в жива сила и появата на нови попълнения. Известно е например, че през 1941 г. този брой е минимален, през следващата 1942 не се забелязва значително увеличение, а през 1943 г. има плавно повишаване на общия брой участници в съпротивата, но тя е почувствана чак през юни–септември 1944 г. Тогава значително нарастват и броят на дадените жертви.

Инициативата принадлежи не на партизаните, а на полицията и жандармерията, които от началото на 1944 г. и особено след пролетта са в състояние на пълна офанзива. След двата разгрома – на отряда „Антон Иванов" и сраженията при Батулия – акциите на партизаните са единични, спорадични и неефективни. Те са преследвани, обсаждани, ангажирани в боеве и обикновено се спасяват с бягство или са ликвидирани. Може би затова Народният съд издава толкова тежки присъди на правителството на Иван Багрянов, като не прощава и на кабинета на Муравиев.

От юни 1944 г. борбата срещу партизаните се води почти изключително от жандармерийски и полицейски части, като армията има на разположение само десетина т.нар. ловни роти, които оказват помощ, където е необходима. Партизаните като правило избягват сражения с жандармерията и войската, престрелките рядко продължават дълго, спасението на партизаните не зависи от смелостта им при поява на полиция или жандармерия, а по-скоро от бързо бягство и изтегляне за запазване на живота им. Няма случаи на завоювана територия, камо ли овладяване за по-продължително време на селища, да не говорим за градове или областни центрове.

Призиви за действия действително има в изобилие. Те идват от НК на ОФ, ЦК на БРП, Задграничното бюро и местните съпротивителни групи, но истински действия липсват, няма! Няма масови безредици, няма демонстрации, няма стачки, властта е на мястото си, страхът от нея пази обществения ред. Чак в навечерието на преврата се забелязва известно раздвижване.

На 6 септември стачкуват трамвайните работници в София, правителството се опитва да ги мобилизира, на следващия ден е разпръсната тяхна демонстрация, при което един работник е убит. На 8 септември има стачка в рудника „Куциян" до Перник, но тя е заради забавено изплащане на трудови-

те възнаграждения и е политизирана от пристигнали партизани и активисти от БРП. В разгара на стачката са убити 6 души и 13 са ранени.

Няма също разбиване на затвори. Не е имало и нужда от разбиване, понеже на 7 септември правителството на Муравиев издава постановление за амнистия, въпросът за освобождаване на политическите затворници е бил разрешен и действително от следващия ден те са били освобождавани по списък. Споменатите в литературата случаи на „разбиване" на затвори в Силистра и Плевен на 8 септември са пресилени. В Силистра по това време вече са пристигнали съветски военни части, а събралите се тълпи там и в Плевен принуждават охраната да изпълни министерското постановление и посрещат пуснатите малобройни политически затворници. Само в Плевен военни части от местния гарнизон въдворяват ред и потушават безредиците, възникнали по време на митинг след пускането на затворниците.

Концентрационните лагери в цялата страна са премахнати още по време на правителството на Багрянов и въдворените са освободени. Останали са войниците, въдворени в т.нар. „черни роти" край Свети Врач (днес Сандански), които са освободени малко преди преврата.

Междувременно на 8 септември сутринта Червената армия с частите на Трети украински фронт и Черноморския флот навлиза на територията и акваторията на България през северната и морската ѝ граници и окупира градовете Варна, Русе, Силистра, Добрич, Бургас. Във Варна и Бургас Отечественият фронт установява контрол над администрацията ден преди пристигането на съветските войски. При влизането си в Шумен съветските войски изискват обезоръжаването на шуменските гарнизонни полкове. Пред съветската офицерска команда запасният поручик Петър Добрев Петров се самоубива с думите: „Български офицер не предава оръжието си." За двата дни на операцията са пленени 21 000 български войници и офицери.

По заповед на Сталин в 23 часа на 9 септември в Москва са дадени 20 артилерийски залпа от 240 оръдия в чест на отличилите се в операциите на територията на България войски на Трети украински фронт и Черноморския флот. Съединенията и частите, които най-много са допринесли за успеха на „военната операция в България", са представени за присвояване на имената „Русчушки", „Шуменски", „Варненски" и „Бургаски". По-късно в Москва съветският външен министър Молотов съобщава, че

> *предвид това, че българското правителство скъса отношенията си с Германия, обяви ѝ война и се обърна с молба за примирие, съветските войски от 22 ч. на 9 септември прекратиха военните действия срещу България.*

Липсват документирани сведения за реална въоръжена съпротива на части на полицията и войската срещу новата власт. „БКП. Исторически справочник", издаден в 1985 г., обаче съобщава:

Реакционните сили оказват съпротива по различен начин, но само в отделни случаи прибягват до оръжие – Хасково, Дупница (Станке Димитров), Шумен, Габрово, Несебър, отделни села в Софийско, Пазарджишко и др.

По-горе бе описан случаят в Хасково, когато на 12 септември в града пристигат партизани от други райони, оглавяват тълпа и влизат в казармите на 2-ри Артилерийски полк. И сетне убиват петима офицери, един фелдфебел и двама подофицери. Липсват други съобщения за организирана въоръжена съпротива, но съществуват сведения за инциденти, предизвикани от български военни при влизането на съветски военни съединения на българска територия. Това са отделни случаи на неподчинение срещу вече дадените нареждания от командването на армията в София – да не се оказва съпротива на съветските военни части.

В първите дни след преврата се съобщава и за един сериозен опит за военна съпротива в София. Тогава офицерите от 4-ти Артилерийски полк дислоцират цяла батарея с насочени оръдия на площад „Славейков" с искане да бъдат освободени задържани офицери от полка. Случаят е по-скоро недоразумение, което се използва от комунистическата пропаганда, за да се изтъкне, че е имало опит за военен пуч, потушен от бдителните органи на партията. Истината е съвсем друга и е точно обратната на създадената легенда.

Ето за какво става дума: капитан Праматаров от същия 4-ти Артилерийски полк е бил арестуван по грешка. Той носи същото име като това на Андрей Праматаров, началника на външното разузнаване, който е усилено търсен и впоследствие е наистина арестуван. Батареята с оръдията е действително докарана на площад „Славейков", но тя е по заповед на новоназначения помощник-командир на полка Златев, член на БРП (к). Искането е капитан Праматаров да бъде незабавно освободен, тъй като е невинен. След появяването на генерал Фердинанд Козовски проблемът се изяснява и офицерът е върнат в полка.

Появяването на прословутата партизанска бригада „Чавдар" в столицата е също до голяма степен фалшифицирано. Митът за Втора бригада „Чавдар", че влязла в София на 9 септември, се създава с късна дата. И се разпространяват с кадри как Тодор Живков поздравява партизаните на площада пред Народния театър. Така се създава легендата, че Тодор Живков е бил организатор на „деветосептемврийското въстание" в София и с група (отряд?) чавдарци е дебнел около министерството на войната, в случай на нужда да се притече на помощ на заговорниците. Истината е друга.

Бригадата „Чавдар" е разгромена още през април 1944 г., след като части на Първа софийска дивизия я обсаждат и блокират. Част от партизаните са убити, други се предават, а успелите да преминат обръча се разпръскват. Между тях е Добри Джуров, командирът на бригадата, батальонният коман-

дир Желязко Колев и самият Тодор Живков. Бригадата „Чавдар" престава да съществува като отделно партизанско поделение, някои оцелели партизани се присъединяват към други партизански части. Добри Джуров и Желязко Колев бягат чак до Борисовград, а Тодор Живков се укрива при съпругата си в Говедарци, където вероятно се и легализира.

20 години по-късно се появява легендата за формирането на Втора бригада „Чавдар", която непрекъснато участвала в боеве и влязла триумфално в столицата на 9 септември 1944 г. Споменатата среща на партизаните с Тодор Живков не се е състояла на 9, а на 10 септември. А снимките от нея показват знамето на бригадата с наименование „Четвърта средногорска бригада „Георги Бенковски".

Въпреки липсата на инциденти при предаването и приемането на властта, което по общи признания е преминало мирно и без особени проблеми, през първите дни след преврата има повсеместни случаи на насилие, репресии и убийства с даване на ненужни жертви, които се отличават с особена жестокост. Излизането на партизаните (и ятаците) от нелегалност и придвижването им на свобода предизвиква не само радост и ентусиазъм сред радетелите на новата власт, но и желание за отмъщение, за възмездие и – непременно – проливане на кръв.

Типични са случаите на произволни и непредизвикани убийства в Луковитско, където е действал партизанският отряд „Георги Бенковски". По описания на очевидци част от отряда, наречена „Дядо Вълко", на 8 септември напада кметството и селския магазин в с. Дерманци, след което партизаните се изтеглили с плячката в лозята между селата Торос и Дъбен. Там са чакали известия за напредването на съветските военни части и евентуално вземане на властта в София. В отряда са били Митка Гръбчева – Огняна, Пеко Таков, бъдещата му съпруга Вълка Горанова, Дочо Шиков, Никола Станев и още десетина партизани от околните села, Луковит и Червен бряг.

На следващия ден – след като Радио София е излъчило декларацията на новото правителство на ОФ – техни другари от Торос и Тодоричане ги намират в лозята и натоварени на камиони, с песни и гърмежи пристигат в Торос, където влизат в кметството без съпротива, арестуват кмета Станьо Улиев и селския свещеник Марин. След това отиват в дома на училищния директор Коцо Бочев, който е и общински съветник. В къщата намират Бочев със съпругата му и петгодишната им дъщеря Магдалена. Митка Гръбчева и Вълка Горанова, придружени от двама местни ятаци, пребиват учителя, той протестира и двете жени – Митка и Вълка – вадят пистолети и го застрелват пред очите на жена му и малкото детенце. Стените на стаята са облени в кръв. Жена му припада, а Магдалена е ужасена и травмирана.

Кметът и попът са отведени в Луковит и на другия ден са докарани в затворени ковчези. Синът на свещеника отваря сандъка и се разкрива ужас-

на гледка: брадата му била оскубана, а на тестисите му вързани две тухли. Тялото било мораво. На родните на кмета въобще не било разрешено да отворят ковчега. Директорът на училището е погребан тайно вечерта само в присъствието на жена му и дъщеря му Магдалена. Забележителното е, че инцидентът не е единствен, нито случаен, а представлява по всяка вероятност част от преднамерени действия, които имат за цел да се изтреби колкото се може по-бързо и ефикасно традиционният за България селски елит – „кметът, попът и даскалът". Но „революцията" продължава развитието си.

На 12 или 13 септември в Луковит – сведенията се различават относно точната дата – същата група, вероятно дори подсилена с местни герои, спира пред къщата на командира на 4-та армия генерал-лейтенант Атанас Стефанов (р. 1891 г.), заслужил участник в три войни, декориран с ордени и медали за заслуга. Пред очите на семейството му генералът е извлечен на улицата и показно разстрелян от Митка Гръбчева. След убийството Пеко Таков държи пламенна реч, предупреждавайки, че възмездието щяло да застигне „всички думбази и народни изедници". Думите му не са шега: за два дни в луковитската полиция без съд и присъда са избити 49 мирни граждани. В Червен бряг, където лично са се разпореждали Пеко Таков и Вълка Горанова, убитите са 58 души.

В смъртния акт на генерал Стефанов като причина за смъртта се посочва: „кръвоизлив от рани, причинени от огнестрелно оръжие". Опелото се извършва в църквата „Св. Марина" в Търново. Със заповед № 117 от 14 септември 1944 г., подписана от новите отечественофронтовски регенти, генерал Стефанов се уволнява поради навършване на 25-годишна служба. Малко по-късно убитият генерал Стефанов е осъден на смърт с присъда № 2 от 2 април 1945 г. на Плевенския народен съд, II състав, като „присъжда всички имоти посмъртно на починалия генерал-лейтенант Атанас Стефанов в полза на държавното съкровище".

След 48 години Кръстина Атанасова Чолакова, единствената дъщеря на генерала, подава молба за преглед по реда на надзора на издадената присъда, вх. № 14651/1993 г. На 12 юни 1997 г. Главна прокуратура внася във Върховния касационен съд съответно предложение. На 28 януари 1998 г. Върховният касационен съд – I наказателно отделение – „оставя без уважение" предложението на главния прокурор срещу влязлата в сила присъда...

Генерал Атанас Стефанов никога не се е занимавал с политика, не е бил участник в преврати, не е гонил партизани, не е извършил нито едно наказуемо деяние в живота си, включително и според въведения с обратна сила закон за Народния съд, той е стоял настрана от всичко, което не се е отнасяло до военната му служба. Военните му отличия са: Военен орден „За храброст" IV ст. I кл.; Военен орден „За храброст" IV ст. II кл.; Народен орден „За военна заслуга" IV ст. на военна лента с военно отличие; „Железен кръст" II ст. –

германски. Мирновременните му отличия са: Орден „Свети Александър“ III ст.; Народен орден за военна заслуга III ст.; Народен орден за военна заслуга IV ст.; Орден „Свети Александър“ V ст.; Знак за 20-годишна отлична непрекъсната служба; Знак за 10 години непрекъсната служба; Орден „За бойна заслуга“ с лавров венец; Почетен знак „Червен кръст“.

Не всички убийства преди, на и след 9 септември са „стихийни“, произволни или необмислени.

Запазена е заповед № 14 от 8 септември 1944 г. на щаба на VI ВОЗ, с която се нарежда на партизанския отряд „Хаджи Димитър“ следното:

Да се арестуват всички народни врагове – полицаи и др. народни изедници, и да се обезвредят на място!

Единичните случаи на насилие, грабежи и убийства в първите часове и дни след превратa от 9.09.1944 г. много скоро се координират, регулират и започват да се провеждат целенасочено, по план и с подробни инструкции от София до всички партийни поделения в страната, както и към местните комитети на ОФ.

На 10 септември 1945 г. по предложение на министъра на вътрешните работи Антон Югов с **постановление №1 на Министерския съвет** е създадена щатна милиция. Оттогава 10 септември е честван като празник на народната милиция. В нея са допускани само верни хора, участвали в нелегалното комунистическо движение. Критериите за назначаване са верност към партията, заслуги в установяването на „народната власт“ и характеристика, изготвена от комитетите на ОФ. Разпуснати са всички областни дирекции и околийски управления на МВРНЗ, уволнени са всички полицейски началници и повечето служители в полицията, включително жандармерията.

В МВРНЗ са формирани специални групи по издирването, залавянето и избиването на представители на бившата власт, набелязани за „врагове на народа“ . Една от тези групи се ръководи от Мирчо Спасов, един от най-близките до Тодор Живков партийни функционери, който по-късно ще се прослави освен като заместник-министър на МВР-ДС и като организатор и отговорник на лагерите край Ловеч и Скравена. През 70-те години той става и ръководител на контрабандните канали и неправомерното изразходване на милиони левове за службата „Културно наследство“ към МВнР, ръководена от Людмила Живкова.

На 12 септември 1944 г. кабинетът на Отечествения фронт приема постановление за арестуването на министрите от всички кабинети в периода от 1 януари 1941 г. до 9 септември 1944 г., а така също и народните представители от мнозинството в 25-ото народно събрание, както и задържането на висши военни и цивилни служители

станали причина за поставяне страната пред катастрофа, и на лица, *заповядвали или извършвали убийства, палежи и изтезания.*[A]

Същия ден е издадено Окръжно № 5 на ЦК на БРП (к), с което се нарежда:

При съдействието на отечественофронтовските комитети да се проведе решително и бързо прочистване на целокупния държавен апарат от всички злостни врагове на народа и на Отечествения фронт и да се ликвидират енергично и твърдо оцелелите все още гнезда на фашистка съпротива.

Политическият секретар на ЦК Трайчо Костов заявява, че „тя [чистката] беше проведена от нашите изпълнителни тройки". На 13 септември 1944 г. той докладва на Георги Димитров в Москва:

В първите дни на революцията стихийно бяха разчистени сметките с най-злостните врагове, попаднали в наши ръце. Сега се вземат мерки с това да се занимават съответните наказателни органи. Министерството на правосъдието работи по създаването на народни трибунали. От въоръжени партийци и комсомолци ще бъдат негласно създавани ударни групи за особено отговорни задачи.

В окръжно № 6 от 20 септември, публикувано на 22 септември 1944 г. в партийния орган на БКП вестник „Работническо дело", на местните комитети на ОФ се възлага задачата за съставянето на списъци с набелязаните жертви. В статия, публикувана в същия вестник от 25 септември 1944 г., озаглавена „Отмъщение", се призовава:

Стреляйте верно, забивайте ножа по-дълбоко! Цялата страна ви гледа със затаен дъх.

Самият министър на вътрешните работи Антон Югов и помощниците му обикалят страната, за да се уверят, че инструкциите се провеждат по план.

В друга телеграма на ЦК на БРП (к) до Димитров в Москва от 25 септември 1944 г. се посочва:

Готов е законопроектът за народния съд. Приета е най-кратката процедура, но докато започне да действа, ще мине известно време. Това може да бъде използвано за негласна ликвидация на най-злостните врагове, което се провежда от нашите вътрешни тройки. Контрареволюцията трябва да бъде обезглавена бързо и решително.

[A] Чак до 1952 г., а вероятно и по-късно, обикновени селяни – противници на насилственото колективизиране, репресирани и изпращани по затвори и лагери, свидетелстваха, че са били обвинявани като „виновници за катастрофата". Те не са знаели за каква катастрофа е ставало дума, нито са получавали допълнителни сведения от обвинителите им. Лични спомени – Персин-Белене, 1951–1952 г.

На 1 октомври 1944 г. ЦК на БРП (к) с телеграма до Москва съобщава на Георги Димитров решението си:

Във връзка с известно недоволство, изразено от нашите мекотели съюзници по повод революционното ликвидиране на фашистката агентура, решихме: чистката да продължи още една седмица, след което ще започнат да работят народните съдилища и чистката ще тръгне по законни пътища.

Още в първите дни след преврата от септември 1944 г. въоръжени шайки, съставени от бивши партизани, освободени политически и криминални затворници и други (включително хора със садистични наклонности), започват поголовно и масово избиване на българи, нарочени за противници на новата власт.

Георги Христозов, син на директора на Народната милиция Руси Христозов (назначен през ноември 1944 г.), който прочита личния архив на баща си, разказва за нощните експедиции на главореза Лев Главинчев и неговите екзекутори. В тях се включват и бъдещите държавници Тодор Живков, Станко Тодоров и Мирчо Спасов, но заедно с тях и криминални престъпници. Христозов-син съобщава за 25 000 „безследно изчезнали".

Други автори посочват като жертви на „стихийната чистка" между 18 000 и 30 000 души. В тези данни не у включен броят на загиналите при въоръжени действия с милицията срещу дейци на антикомунистическото съпротивително движение, нито убитите с присъди на Народния съд.

Освен документи в архивите съществуват и лични свидетелства на участници в наказателните групи („екзекутивни тройки"), както и на очевидци на събитията. Жеко Кашеров, секретар на РК на БРП (к) от Свиленград, разказва в спомените си как след 9 септември 1944 г. са се взимали партийни решения за избиване на политически противници и „врагове на народа". В мемоарната книга на Теню Стоянов се споменава и за т.нар. „екзекутивна група", действала под ръководството на Трайчо Костов. В нея влизали: Мирчо Спасов, Лев Главинчев, Тодор Живков, Станко Тодоров, Иван Бонев, Веселин Георгиев, д-р Владимир Бонев, Раденко Видински, Коце Испанеца и други. По думите на Стоянов

непосредствено след 9 септември „екзекутивната група" се разправяше безмилостно с всички контрареволюционни и антиотечественофронтовски сили... Ние узнавахме (в редакцията на вестник „Работническо дело"), че без каквото и да е разследване са били залавяни и незабавно екзекутирани познати или посочени видни царски реакционери, фашистки и немски, уличени като агенти...

Един от помощниците на Лев Главинчев свидетелства:

... В началото арестувахме само офицери, министри, бивши управници, търговци – изобщо богати хора. Министър на МВР беше Антон Югов, партизаните станаха началници, политзатворниците – също, а криминалните станахме обикновени „гвардейци". Главният щаб на „гвардията" бе хотел „Славянска беседа" – бивш щаб на германските войски. Аз бях пряко подчинен на Лев Главинчев, един от най-жестоките убийци по онова време. Отделът, ръководен от него, беше от 29 души, които се разделяха на групи от двама или трима, като при акция за арестуване вземаха и войници от дадените за охрана на военното министерство. Освен със „Славянска беседа" „гвардията" разполагаше и с „Дома на слепите", затвора, ареста на Съдебната палата, сградата на „Московска" № 5, както и някои други сгради, една от които на улица „Княз Александър I" – по-късно тя стана банка.

Още на 9 септември към обяд докараха двама от регентите – принц Кирил и генерал Михов. Докараха ги с лека кола, а ги откараха към затвора с жандармерийски черен автобус с дълги седалки от стена до стена. Пак в „Славянска беседа" доведоха генерал Петър Цанков, началник на Школата за запасни офицери (ШЗО). Наши „гвардейци" го убиха с чук в главата и хвърлиха трупа му от петия етаж – уж се е самоубил. Бяха убити и други хора, имената не им помня, а и никой не ми ги е казвал. „Гвардейците" ходехме на различни адреси, арестувахме хора, ала имаше случаи, ако в къщата, дето извършвахме ареста, нямаше други и ако беше вечер, да убиваме арестуваните още там. Убиването ставаше с чук или заколване с права лопата.

Още на втория ден се отвратих от себе си. Като се върнехме в „Славянска беседа", където спяхме, пиехме ракия, вино, коняк и се напивахме; но страшните картини от убийствата, извършени от нас, не изчезваха. Не зная дотогава колко души съм убил – аз или общо нашата „ударна група", ръководена от Лев Главинчев. Освен нашата имаше още десетина „ударни групи". Когато отивахме да арестуваме, правехме обиск и намерехме ли ценни неща – злато, диаманти, украшения, пари, пълнехме първо джобовете си; след това се правеше протокол за останалото, което не беше в нашите джобове. Арестуваният обикновено не протестираше. Но ако протестира, го убивахме. Имаше такъв случай – човекът беше много богат, живееше на площад „Славейков" и улица „Солунска". От касата извадихме над 20 килограма злато, диаманти, златни часовници, пръстени, пари. Жена му започна да вика: „Грабители, разбойници!" Главинчев я застреля, а след като видя, че човекът мълчи, свалил глава на гърдите, написа протокол, в който отбеляза, че е намерил 10 милиона лева, а те бяха повече, и не вписа нищо друго, накара човека да го подпише и го застреля. После си напълнихме джобовете – кой колкото може да вземе. Главинчев сложи останалото в едно куфарче, а пък 10-те милиона отброи и постави в пакет, който даде на Коце Испанеца да ги предаде в Дирекцията на милицията. След това заключихме апартамента и си излязохме. Едва късно вечерта са изнесли труповете. Арестувахме хора

навсякъде – в София, в Банкя, в Бояна, в провинцията. Може би от всеки 10 души убивахме по 6 или 7. Някъде през ноември 1944 г. ни пратиха на фронта да арестуваме офицери...

Мирчо Спасов твърди в спомените си, че е бил три пъти наказван от Политбюро за увлечения и престаравания, без да споменава конкретно за убийствата в лагера „Слънчев бряг", край Ловеч – причина за разследването му пред ЦК и Политбюро, – но Тодор Живков му е помогнал при потулването на истината. В свое интервю Спасов разправя за дните си в Дирекция на полицията, където непрекъснато са пристигали задържани хора, изпращани от провинцията с каруци, с камиони и с влакове. Те са били извеждани през нощта, извозвани край Радомир, където са били убивани. Спасов говори за 100 нощи (повече от три месеца), без да посочва броя на извозените жертви, така че е трудно да се установи колко са убитите, но броят им във всички случаи е значителен.

Немалко известни журналисти, общественици и политически фигури са били убити през първите дни след преврата: писателят Ненчо Илиев – Сириус, както и поетът и карикатурист Борис Руменов (Борьо Зевзека). Веднага след 9 септември той е застрелян в сградата на Българското национално радио (БНР) от Станислав Вихров – поет партизанин, – който е сторил грешка: искал е да убие Елин Пелин, защото е приятел на царя.

Райко Алексиев, писател, карикатурист и издател на хумористичния вестник „Щурец", е отвлечен от писателското кафене „Цар Освободител". Това е сторено от група хулигани, предвождани от Лев Главинчев. Пребит е и измъчван в Дирекция на полицията и върнат полужив на съпругата му, умира на 18 ноември 1944 г.

Йордан Антонов Бадев, с псевдоним Брусников, литературен критик, публицист и журналист, редактор на вестник „Зора", е убит на 20 септември; Данаил Крапчев, журналист, общественик и директор на в-к „Зора", убит е на 10 септември в полицейското управление на Горна Джумая. И двамата – Бадев и Крапчев – са съдени посмъртно от Народния съд. В София има улици, кръстени на тях. През февруари 1994 г. Върховният съд на Република България отменя присъдите им.

Нарежданията на Георги Димитров и ЗБ на БРП (к) от Москва, както и решенията на Политбюро на ЦК на БРП (к) от първите дни и седмици след 9 септември 1944 г., говорят за „чистка", като евфемизъм за масови убийства. При това се прави разлика между „стихийна" и „законна" чистка. „Стихийната" чистка, разбира се, съвсем не е стихийна. Тя е замислена, заповядана и проведена по нареждане и с решение на партията, с гласното или негласно съгласие на всички други управляващи коалиционни партньори на БРП (к). Точно в такъв смисъл са духът и нарежданията за извършване на

повсеместно прочистване – в цялата страна, във всички населени места, села и градове.

Наистина е трудно да се проумее логиката зад деяния като това, извършено на 23 септември 1944 г. в с. Стряма, Пловдивско, където комунисти убиват без съд и присъда – видимо без понятна причина – 58 селяни от селото. В два рода са убити дядото, синовете и внуците. Звучи и изглежда невероятно, но е факт. Подобни случаи изобилстват в цялата страна, описани са в хиляди страници!

Както се изразява секретарят на партията Трайчо Костов – съвсем открито, без срам и гнус, напълно делово, – стихийната чистка се извършва от „нашите екзекутивни тройки". „Законната" чистка ще дойде скоро с изработването на специални закони, за да се даде съдебна възможност за прикриване на вулгарната и кървава разправа с политическите противници на режима.

Разбира се, свалените управници са били ненавиждани не само от комунистите и симпатизантите им. Буржоазните среди, групи и партии съвсем не са били безразлични към случващото се. Известна част от тях са били на страната на превратаджиите, други са били активни участници и не само са съгласни с чистките, но и дават ресурс към екзекуторите. Особено активни в това отношение са били т.нар. леви земеделци, бившите пладненци, около Коста Тодоров (починал 1947 г.), д-р Г. М. Димитров (избягал през 1945 г.), Никола Петков (обесен през 1947 г.), Александър Оббов (изхвърлен от властта през1947 г., починал 1975 г.) и др.

Веднага се появяват два проблема, които трябва да бъдат решени също бързо и делово. Единият е в необходимия брой кадри за екзекутивните тройки, за изпълнители на убийствата. Другият проблем е очаквана съпротива от наречените за ликвидиране или техни съмишленици. Особено като се има предвид, че голям брой от предвидените жертви са военни, полицейски или жандармерийски кадри, които не са малко на брой и освен това са въоръжени.

Първият проблем произлиза от логистични съображения и се крие в сравнително малкия брой на лицата, необходими за попълване на „екзекутивните тройки". Според тогавашните статистически сведения в България има 4419 села и 237 града. Екзекутивните тройки – ако думите се приемат буквално – трябва да се състоят от трима души. За селата са нужни 13 257 проверени, изпитани и доверени членове на партията и РМС, а за градовете – поне още 711, или всичко 13 968 души. При това за някои от градовете – сигурно над половината – са нужни повече от една „екзекутивна тройка", а за София, Пловдив, Плевен, Русе, Варна, Бургас, Стара Загора и другите по-големи градове са били необходими дузини „екзекутивни тройки". Има и големи села: Угърчин, Кнежа, Ябланица, Курило, Горни и Долни Дъбник... За тях една тройка не е била достатъчна. Така че общият брой на „тройките" нараства поне на 8000. По трима участници във всяка – стават **24 000** души.

(4200 села х 1 тройка + 219 села по 5 + 118 града х 7 + 60 града х 10 + 30 града х 15 + 29 града х 30 = 8041 тройки.)

Човешкият ресурс на БРП (к) и РМС в самия ден на преврата е неизвестен, но положително е доста по-малък от 24 000 души.

Трябва да се има предвид, че по организационни причини не всички партийни членове са били в състояние да участват в работата на „екзекутивните тройки": били на работа в партийни организации по места, имало е служещи в новосъздаващия се държавен апарат, в МВРНЗ и в армията. Или с други думи – броят на членовете на БРП и РМС, „свободни" за участие в тройките, вероятно не е бил повече от около 3500 души. Оформя се дефицит от над 20 000 души. Но също така напълно вероятно е броят на желаещите да се присъединят към отрядите за убийства да не е бил малък.

По сведения от партийни източници при опразването на затворите в страната – случило се между 8 и 14 септември 1944 г. – са били освободени около 8000 затворници. Голяма част от криминалния контингент, ако не и всички – са се намерили на свобода. Калонкин и Кабаджов съобщават за

> *Освободени от затворите на 9 септември 1944 г. осъдени или задържани поради съчувствието им към делото на обединените народи са 7800 затворника. Осъдени по други членове общо 8130 затворника.*

Голяма е вероятността част от криминалните затворници да са се обявили за „антифашисти" (*„съчувствие към делото на обединените народи"*). Набавян е ресурс и от най-различни „антифашистки" групи, използващи момента за изява или за лична разправа. Между тях има леви земеделци, анархисти, със сигурност и немалко лумпенизирани елементи или обикновени садисти и престъпници с наклонности към убийства и саморазправа. При всички случаи нужният брой желаещи е бил налице и „стихийната" чистка е била вкарана в действие.

„Екзекутивните тройки" са дали формалното начало на гоненията, задържанията и ликвидирането на противниците на установяващия се режим. Но са били нужни също физически екзекутори, тоест наказателни групи (палачи), които да се заемат с действителните убийства. Тези действия изискват допълнителен ресурс. Съвсем вероятно е, че към вече съставените 8000 тройки, общо 24 000 инициатори на чистките – т.е. хора, които да посочват жертвите и да ги доставят в ръцете на физическите им убийци, – са необходими поне още толкова за бързо и ефективно и напълно акуратно завършване на започнатата работа. Сиреч около 50 000 са активните участници в започналата „стихийна" чистка. Напълно е възможно „екзекутивните тройки" или част от тях да са участвали и във физическото ликвидиране на набелязаните жертви.

Очакваната съпротива срещу тези внезапни и сурови действия на новата власт е вторият проблем, който изниква веднага след преврата на 9 септем-

ври 1944 г. Още в навечерието на преврата въоръжените сили на МВРНЗ: полиция и жандармерия, са неутрализирани и обезвредени. В столицата с тях е постигнато изрично споразумение, предложено им от офицерите, замислили и осъществили преврата. През нощта на 8 срещу 9 септември всички полицаи са прибрани в участъците и очакват развитието на замислената акция. Някои от по-висшите ръководители на МВРНЗ и полицията са убити, други се самоубиват, но общо взето, няма сведения за оказана съпротива. Превратът протича до голяма степен безшумно, безкръвно и без моментни ексцесии. Не може да бъде и другояче, понеже той е бил очакван, за него са се досещали регентите и правителството на Константин Муравиев. Генерал Иван Маринов, военният министър, е бил дори участник в този преврат, насочен срещу собственото му правителство. В столицата е спокойно, а в провинцията нещата не са много по-различни.

Неутрализирането на армията и окупирането на България

Не по този начин обаче стои въпросът с многобройната, добре въоръжена и обучена българска армия. Само 2 седмици преди преврата – на 25 август – началник-щабът генерал Трифонов при срещата си с министър-председателя Багрянов го е уверил, че се подготвя придвижване на войски към северната граница и че армията е готова да се бие против съветските войски, които наближават българската раницата. Те са в Румъния, която два дни по-рано капитулира, но сраженията продължават. Багрянов се е възпротивил и е предложил да не се оказва съпротива, напротив, руснаците да бъдат посрещнати като приятелска войска.

Военните части, които са били предварително известени за датата и часа на преврата и чието сътрудничество е било осигурено, са сравнително малобройни: рота от Военното училище, прожекторна група, една дружина от първи софийски пехотен полк, две пионерни дружини и три батареи. Първа пехотна софийска дивизия, най-голямата войскова част в столицата, е била неутрализирана с помощта на нейния началник-щаб, а в деня на преврата по заповед на военния министър е спряно придвижването на Брониранта бригада. Това става възможно главно заради нарежданията на правителството на Константин Муравиев да не се оказва съпротива на съветските бойни части, навлизащи в България. Присъствието им пък гарантира успеха на преврата.

В някои случаи отделни войскови и полицейски части се съпротивляват срещу партизански и лумпенизирани групи, които нахлуват в казармите. Както стана дума, установяването на новата власт става най-късно в Хасково.

Има сведения за престрелки в Търново, където местният гарнизон е оказал известна съпротива, когато тълпи от селата са се опитали да влязат в града. Командирът на II армия в Пловдив е отказал да се подчини на новата власт, но е бил принуден от младши чинове от щаба му.

Българският корпус в Югославия със значителен личен състав е също неутрализиран и дивизиите му не са в състояние да окажат съпротива на новата власт. Освен това още на 4 септември германците пленяват щаба и ръководството на Корпуса в Нишка Баня и щабовете на българските дивизии, действащи в Сърбия.

За разлика от Югославия, Корпусът ни в Гърция е задържан там за известно време, докато стане ясно дали и кога ще бъде изтеглен. Гръцките комунистически съпротивителни части от ЕАМ и ЕЛАС се надяват на подкрепата на съветските войски в България, за да могат да установят на свой ред комунистически режим в Гърция. До края на октомври българските военни части, разположени в Югославия и Гърция, са напълно изтеглени.

Реалната заплаха за новата власт от евентуална военна съпротива обаче отпада с решението на новото правителство да изпрати армията срещу Германия. По този начин страната е опразнена от войници и командири, голяма част от които вероятно не са приятели на Отечествения фронт. Българската армия е включена в състава на III Украински фронт и участва в преследването на немските войски чак до Австрия, така че до късната пролет на 1945 г. военната заплаха за новата власт фактически е предотвратена. Мобилизирани са повече от 450 хиляди войници, с които се формират четири армии, три от които – Първа, Втора и Четвърта – участват във военните действия. Трета армия е на турската граница.

Броят на убитите, ранените, пленените и изчезналите варира в зависимост от източниците. Според Централен военен архив – възможно най-меродавния източник – загубите са 8337 убити, 22 958 ранени и 9155 изчезнали, общо 40 450 души. Ако изчезналите се прибавят към убитите, загубите възлизат на 17 492.

Страната изразходва над 133 милиарда лева (1 милиард златни франка) във вид на оръжие, стоки, материали и пари както за нуждите на българската армия, така и като материална помощ за Съветския съюз и Югославската народна освободителна армия. От военните заводи в Казанлък са предадени десетки български самолети на Титова Югославия.

Присъствието на съветските войски в България е другият решаващ фактор не само за завземането на властта, но и за задържането ѝ. В началото на съветската окупация са завзети Шумен, Разград, Варна и Бургас. За много кратко време военни части се появяват във всички големи центрове на страната. В София те влизат на 13 септември. При похода си на Запад частите на маршал Толбухин установяват достатъчно военно присъствие в България, за

да обезпечат сигурността на новата власт. Говори се за гарнизони с обща численост до 200 000 души. Издръжката им по време на престоя им в България е за сметка на българската държава.

България е била не само окупирана от войските и службите на съветската империя, но е била и систематично плячкосвана. През първите години на съветската окупация държавата ни е била задължена да харчи до 55% от държавния бюджет за издръжка на настанилата се в нея многохилядна армия на Москва. Споменава се сумата 82 милиарда лева, изплатени за 3 години, при 49 милиарда лева годишен бюджет на държавата. К. Чакъров споменава, че са изразходвани 23 милиарда и 500 милиона лева

докато държавният бюджет на България е възлизал само на 48 милиарда лева.

Не става ясно дали това е еднократна сума или ежегодна.

Най-добрите и печеливши 159 български предприятия, в които участие са имали и германски фирми, са конфискувани от Съветския съюз като полагащ му се „военен трофей". Освен печалбите им държавата е била принудена до 1958 г. ежегодно да изплаща на СССР многомилионни контрибуции в швейцарски франкове. Стратегически и ценни износни стоки буквално са дарявани на окупатора: хиляди тонове оловен и цинков концентрат, включително уран, огромни количества тютюн и пет тона розово масло, формално продадени на цени, три пъти по-ниски от международните.

Войските на СССР се изтеглят чак през септември 1947 г. след подписването на мирния договор с България. Тригодишната окупация на България от СССР изиграва много важна роля в укрепването на ОФ властта и съдейства за провеждането на такива важни за властта мероприятия като поголовните убийства в първите месеци след 9 септември 1944 г., създаването на Народния съд, разгрома на опозицията, провеждане на референдума за монархията и общо взето, за изграждането и укрепването на едноличното комунистическо управление.

Още в самото начало на периода след преврата оказаната помощ и подкрепа на партията се оценява правилно и обстойно. На заседания на Политбюро на ЦК на БРП (к) се разглеждат въпросите за международното и вътрешното положение, което Добри Терпешев характеризира с това

... че сега не може да се предизвика криза; но утре, когато войските на СССР си отидат, тогава противниците възнамеряват да минат в настъпление.

Това се потвърждава и от записките на Георги Димитров в неговия Дневник:

... че ние далеч не сме така силни, ... то голяма роля за това трябва да се отнесе за сметка на присъствието на Червената армия в страната. Иначе ние бихме имали гражданска война.

Парижките мирни договори са подписани на 10 февруари 1947 г. Според мирния договор с България 28 октомври 1944 г. се смята за начална дата за участието на страната ни във войната против хитлеристка Германия. Това е датата, на която се подписва примирието между България и държавите от антихитлеристката коалиция, независимо от това, че още от 14 септември 1944 г. български войници се бият против германците – организирано и под върховното командване на съветската армия. Преди 28 октомври страната се смята във формално състояние на война с Великобритания, САЩ и СССР, както и с Германия и Унгария.

Като съюзник на Германия и член на Тристранния пакт България не получава статут на съвоюваща страна. Границите ѝ остават такива, каквито са били на 1 януари 1941 г., като включва и придобитата през 1940 г. Южна Добруджа по силата на Крайовската спогодба. България трябва да изплаща репарации на Гърция и на Югославия (която по-късно се отказва от вземанията си). Освен огромната издръжка на съветските военни части страната ни за три години губи и около 100 милиона долара, които Германия дължи за неизплатени стоки на България по клиринговата спогодба между двете страни. СССР слага ръка на тази сума, както и на всички германски активи в България, които в противен случай биха компенсирали частично българските вземания от Германия.

Мирният договор в Париж влиза в сила чак от 15 септември 1947 г. Дотогава България е формално и фактически окупирана страна и под диктата на Съюзническата контролна комисия в София, която по споразумение със САЩ и Великобритания се управлява от съветския генерал Бирюзов, де факто управител на България до есента на 1947 г.

Към късната есен на 1944 г. „стихийната" чистка върви към края си. Важно е да се знае, че дори след официалното ѝ приключване тя продължава, но на по-ниско равнище, в по-малки размери и без да се вдига много шум. Съдебната разправа с враговете на новата власт, която формално започва с Народния съд, не завършва чак до номиналното падане на комунизма през ноември 1989 г. Съдебните процеси и политическите репресии са неизменна част от облика на комунистическото управление до края му. Извънсъдебните репресии и убийствата протичат като отличителна черта на режима. Убийствата са главно, но не само, в лагери и затвори, те са многобройни, за които съществуват предостатъчно свидетелства на очевидци или роднини на пострадали.

Пропагандната машина на комунистическата партия, отразявана и досега в казионната историография, представя репресивните мерки спрямо българските граждани като „изкореняване на фашизма" и „дефашизация", произтичащи от „народните" интереси, но и от международните задължения към Съюзниците.

Твърдението, че в България е имало фашизъм, е останало в изключителния домейн на Българския антифашистки съюз (БАС), организация на бивши партизани и други „активни борци против фашизма", по лични, сантиментални и материални подбуди. [A] Но и не само там.

Професионалните историци, които поддържаха това становище, засега, изглежда, са се отказали от него, макар че това проличава повече от мълчанието им по въпроса, отколкото от застъпването на ясно и определено мнение. „Официално" отрицание на фашизма все още няма. А в България подобно официално становище традиционно се подготвя от Института по история (новото му име е Институт за исторически изследвания) към БАН и академичната общност, включително професорското тяло на Софийския университет и другите висши учебни заведения.

За хората, избити и унищожени през първите дни след 9 септември 1944 г., а и след това, има твърде малко достоверни данни и обнародвани документи. Единствените данни, които са що-годе меродавни, се отнасят до жертвите на т.нар. Народен съд. Той се създава на 30 септември 1944 г. с единодушно гласуваната от правителството на ОФ

> *Наредба-закон за съдене от Народен съд виновниците за въвличане на България в световната война срещу съюзените народи и за злодеянията, свързани с нея*

и утвърдена с Указ № 22 от 4 октомври 1944 г.

Тя е изготвена от Министерството на правосъдието с министър комуниста д-р Минчо Нейчев и е одобрена от некомунистите – съюзници на БРП (к): земеделците на Никола Петков, социалдемократите, звенарите и двамата независими министри, участващи в Отечествения фронт. Наредбата-закон влиза в сила от деня на обнародването си в „Държавен вестник", бр.

[A] БАС все още продължава да настоява, че в България е имало фашизъм и борци против фашизма и ги изброява подробно и обстойно в своите документи. В листовка, разпространявана по случай 60 години от 9 септември 1944 г., БАС твърди, че „Участници и жертви в антифашистката борба 1941–1944 и в отечествената война 1944–1945" са точно 742 449 души, от които 30 000 „партизани и членове на бойни групи", 200 000 „ятаци и помагачи", 64 435 „преминали през полицейски участъци", 31 250 „преминали през затвори и концлагери" и 416 854 „участници в отечествената война". Влиянието на БАС в обществото, за разлика от твърденията му, не трябва да се взема лековато. Броят на „активните борци против фашизма и капитализма" (които се ползваха със специални привилегии до 1990 г.) според негови източници е над 250 000 души. Бившият председател на БАС професор Велко Вълканов (починал) беше кандидат за президент на България, издигнат от БСП (комунистическата партия в България) през 1992 година. Той загуби срещу Желю Желев, кандидата на СДС, но събра **над 47%** (2 443 434 гласа) от избирателите на втория тур.

219, 6 октомври 1944 г., и е изменяна двукратно с укази от 4 ноември 1944 г. и 4 януари 1945 г. Съгласно разпоредбите на този закон и в изпълнение на неговите постановления са осъдени българските министри, били такива от 1 януари 1941 до 9 септември 1944 г., народните представители от XXV ОНС, цивилни граждани и военни, свързани с управлението, както и – с допълнение към Наредбата-закон – регентите, царските съветници, виновниците за гоненията срещу евреите, военни, журналисти и лица от най-различни категории на българското общество.

Целите на тези съдебни преследвания са съвсем различни от мотивите към Наредбата-закон, различни са от утвърдената в историографията теза за преследването на военнопрестъпниците съгласно решенията на Съюзниците, взети по време на военновременните им конференции, различни са и от изрично постановените процедури, установени след Втората световна война. Твърдяло се е тогава и все още се твърди, че България е била задължена по силата на подписаното примирие, мирния договор и нарежданията на Съюзниците да накаже своите „военнопрестъпници".

Международните задължения към Съюзниците са били изтъквани (и официално още не са опровергани) като оправдание за терора и убийствата след 9.IX.1944, включително и Закона за Народния съд. Дори и бегъл поглед върху международните документи показва обаче, че Съюзниците от антихитлеристката коалиция нямат ясна позиция нито за военнопрестъпниците, нито за военните престъпления чак до август 1945 г., тоест след като хиляди българи вече са били „законно" осъдени и убити като „военнопрестъпници".

Въпросът за военните престъпления е бил поставен първоначално през октомври 1943 г. на Московското съвещание на министрите на външните работи на СССР, САЩ и Англия. В изработената в тази връзка и публикувана с подписите на ръководителите на правителствата на трите държави декларация се отбелязва, че **германските** офицери, войници и членове на нацистката партия, отговорни за зверства, убийства и екзекуции в окупираните територии, ще бъдат съдени за престъпленията в страните, в които са ги извършили.

Проблемът с наказанията на военнопрестъпниците е бегло разискван на Техеранската (28 ноември – 1 декември 1943 г.) и на Ялтенската (4–11 февруари 1945 г.) конференция, но не е решен, а след последната конференция е предаден за проучване от министрите на външните работи на трите държави.

Определението „военно престъпление", формулирано от Съюзниците и отнасящо се единствено спрямо победените във войната, се появява едва с конвенцията, известна като „Лондонското споразумение". Тя е подписана на 8 август 1945 г., повече от четири месеца след като Народният съд в България вече е приключил работата си и е наказал и екзекутирал хиляди „военни престъпници".

Обстоятелството, че когато политиците и дипломатите на САЩ и Великобритания **говорят за военни престъпници, наистина мислят за военни престъпници (а не за политически противници)**, е важно да се отбележи, тъй като то е в основата на отказите на правителствата на САЩ и Великобритания от 1945 до 1947 г. да екстрадират служителите и сътрудниците на Националното правителство на професор Александър Цанков във Виена.

На споменатите конференции на представителите на САЩ, СССР и Великобритания се разискват изключително и само наказания, свързани с **военни** престъпления, както и предаването на виновните военнопрестъпници за осъждане на страната, в която тези престъпления са били извършени.

В случая с България би могло да се очаква, че в изпълнение на взетите от Съюзниците решения българското правителство би следвало да предаде на Югославия и Гърция – по искане на техните правителства – български военни и цивилни лица, които в официалното си качество на представители на България са извършили военни престъпления срещу граждани на двете държави по времето, когато български военни части са били изпратени в териториите им през периода от май 1941 г. до септември 1944 г. [A]

Никъде в тези или други подобни документи, подписани от представители на СССР, САЩ и Великобритания (след 1944 г. и Франция), не се споменава, още по-малко се вменява като задължение **на победена страна да наложи наказания на политическите опоненти на режима, създаден след приключването на военните действия.**

При това Народният съд е създаден почти месец преди подписването на примирието със съюзените държави, което става в Москва на 28 октомври 1944 г., и три години преди влизането в сила на мирния договор от 15 септември 1947 г., и почти една година преди Лондонското съглашение за съдене на германските военнопрестъпници от 8 август 1945 г.

Целта на новите управници на България е една: ликвидирането на заварения режим и физическото унищожение на политическите им противници. И по-специално – елиминирането чрез репресии и главно чрез убийства на **противниците на комунистическата партия**.

[A] Единственият аналогичен случай, който е известен на автора, е предаването на Иван Гьошев, ръководител на западнопокрайнинската организация „Вътоп" и участник в ръководството на РНБ (Ратничество за напредъка на българщината), заедно с още 18 бивши дейци на „Вътоп" на Титова Югославия през есента на 1944 г. След двумесечни разпити в Ниш следствието приема, че те са се борили против царския режим и не са били противници на Тито. Те са оневинени и върнати обратно в България. Проблемът се урежда: групата патриоти са отведени в един от затънтените рудници в Перник и са разстреляни от комунистите.

Това става ясно от начина, по който се съставя законът за Народния съд, мотивите към него, подбора на съдиите и народните обвинители и произнесените присъди, които са съгласувани и решени от ЦК на БРП (к). Те са продиктувани от Москва, където Задграничното бюро на партията на свой ред получава нареждания за действията си от съветското ръководство и лично от Сталин. Главният народен обвинител, старозагорският адвокат Георги Петров, е оставил *„Кратки биографични бележки"*, завършени 13 дни преди смъртта му на 31 декември 1959 г. В тях той признава:

Смятам, че като Главен Народен обвинител при Народния съд през 1944–5 год. също съм бил сътрудник на ЦК на БКП, понеже I От[ечествено]фронтовски кабинет възложи ръководството на Народния съд и Главното обвинителство на нашата Партия, понеже тя е ръководила най-героично борбите против фашизма и дала най-много и скъпи жертви в тези борби.

И по-нататък:

Всъщност, аз бях назначен като Главен народен обвинител от ПБ на БКП и действувах като орган на Партията, бях непрекъснато във връзка със Политбюро и с нашите министри Антон Югов и д-р Минчо Нейчев. Изработвах своите становища съгласно инструкциите на Политбюро или Секретариата на Партията, от който бе и предварително одобрена моята обвинителна реч по централния процес. Считам, че и тогава съм бил сътрудник на ЦК на БКП по ликвидация на фашистките управници и царски съветници, за дейност преди 9 септ. 1944 год.

Във връзка с учредяването на Народния съд Цола Драгойчева, член на Политбюро, възлага на ОФ-комитетите да съберат сведения за „загиналите по време на фашизма". Сведенията са събирани по специален формуляр, за да могат лесно и бързо да се обобщават и да се използват като главни фактически аргументи от Народния съд. На 10 януари 1945 г. всички данни са предоставени на Главния народен обвинител Георги Петров, за да може той да обоснове с тях обвинителната си реч. Неговият архив свидетелства, че според събраните данни общият брой на загиналите през периода 1923–1944 г. е 5134 души. А конкретно за периода 1941–1944 г. жертвите са 2320 души.

Георги Димитров, в качеството си на ръководител на Международния отдел на ЦК на Всесъюзната комунистическа партия (болшевики), разпорежда (относно подсъдимите на бъдещите Народни съдилища) на ЦК на БРП с телеграма от 21 декември 1944, написана на руски:

Никой не трябва да бъде оправдан, и през януари 1945 – *И никакви съображения за хуманност и милосърдие не трябва да играят каквато и да е роля.*

Малко след преврата, от 19 до 21 септември 1944 г., правителството на Кимон Георгиев предава на съветските военни органи (ГРУ и СМЕРШ) вече задържаните регенти и министри, общо 11 лица: регентите княз Кирил Преславски, Богдан Филов и Никола Михов, министър-председателите Добри Божилов и Константин Муравиев, Петър Габровски, министър на вътрешните работи в правителството на Добри Божилов, Димитър Василев, министър на обществените сгради, пътищата и благоустройството от 1939 до 1944 г. (в четвъртото правителство на Георги Кьосеиванов, първото и второто правителство на Богдан Филов и правителството на Добри Божилов), Димитър Шишманов, министър на външните работи в правителството на Добри Божилов (1943–1944), Първан Драганов, министър на външните работи в правителството на Иван Багрянов, генерал-лейтенант Никола Хаджипетков, началник на щаба на войската от 10 декември 1938 до 11 август 1941 г., и генерал-лейтенант Константин Лукаш, началник на щаба на войската от 11 август 1941 до 11 май 1944 г.

Те са върнати на българските власти на 3 януари 1945 г., осъдени на смърт от Народния съд и разстреляни. Изключенията са Муравиев и Хаджипетков. Министър-председателят Константин Муравиев е осъден на доживотен затвор, помилван, но оставен под домашен арест в навечерието на изборите през есента на 1945 г. По-късно отново е в затвора, освободен е през 1955 г., на следващата година е арестуван отново и е изпратен в концлагера в Белене до 1961 г. Генерал Хаджипетков е съден, признат за невинен и освободен.

Има съобщения за 3000 белогвардейци и около 400 българи, отвлечени от СМЕРШ и НКВД.

Народният съд започва заседанията си на 20 декември 1944 г. и продължава до 29 април 1945 г. Формирани са 4 специализирани и 68 областни съдебни състава. Върховните състави са 13-членни, а областните се състоят от 5 членове. Процесите се провеждат в Софийския университет, в Съдебната палата и в цялата страна при подобаваща тържественост и препълнени зали.

Навсякъде в страната се организират събрания и многолюдни митинги в подкрепа на решенията на правителството за създаване на Народен съд. На митингите обезателно присъстват жени с черни забрадки, които напомнят и говорят за скъпите жертви, дадени в борбата против монархофашизма. По Радио София говорителят Валери Меворах (Петров) непрекъснато призовава към революционно насилие. По-късно той разказва в спомените си как веднага след военния преврат на 9 септември 1944 г. с оръжие в ръка е громил „враговете" из столицата. Тълпите биват насъсквани и с прочутото му стихотворение „Народен съд", където той иска „Смърт! Смърт! Смърт!". В хорова агитка, наречена „Народен съд", Валери Петров с комунистическа ярост и плам призовава:

... този, комуто съвестта пречи (да смаже един гаден живот),
той не е нито нежен, ни човечен...

Върховните състави на Народния съд са следните:

първи – за съдене на бившите министри, регенти и царски съветници;

втори – за съдене на депутатите от XXV обикновено народно събрание;

трети – за съдене на обявените за провинени български експерти по установяването на извършеното Катинско клане и по трагедията във Виница;

четвърти – за съдене на „военните престъпници";

шести – за съдене на журналисти и пропагандатори на фашистка идеология;

седми – за съдене на участниците в депортирането на евреите от Беломорието и Вардарска Македония;

осми – за съдене на фашистките агенти от Софийска област;

девети – за съдене на прокурори и съдии при военнополевите и областните съдилища;

десети – за съдене на служителите на БНБ и други банки, както и стопански дейци;

единадесети – няма данни;

дванадесети – за съдене на членовете на организациите „Бранник", „Български национални легиони", на профсъюзите, симпатизиращи на нацистка Германия и фашистка Италия, и др.;

тринадесети – за съдене на жандармеристите за преследването и разстрелите на партизани.

За пети, осми, единадесети и тринадесети състави изследователите изпитват трудности дори да се доберат до елементарни данни за водените процеси. Петият състав е фантомен, не е ясно с какво се е занимавал, кога е заседавал (дали въобще е имало пети състав?), кои са били подсъдимите и какви са били резултатите.

От областните състави на Народния съд девет са в София. Шестият разглежда дела срещу „профашистки" журналисти, писатели и общественици, деветият – срещу „фашистките" съдии и прокурори, други са срещу преследвачите на партизаните, срещу началници на Дирекцията на полицията, Държавна сигурност, гонителите на евреите, жандармерията, Разузнавателното отделение на Министерството на войната и т.н.

Организирани са 135 масови процеса в цялата страна. Арестувани са 28 630 души. Всички тези числа, включително изброените по-долу, са спорни, понеже архивните материали на МВР и Министерството на правосъдието показват разлики, които понякога са съществени. По-долу в скоби са дадени алтернативни числа.

Срещу 11 122 (10 919) души са повдигнати обвинения, съдбата на много други арестувани е неизвестна.

Издадени са 9550 (9155) присъди.

Осъдени на смърт 2730 души (2618). Немалка част от присъдите – по някои данни повече от 1400 – не са изпълнени, понеже подсъдимите са били убити преди заседанията на съда. Други са отсъствали: избягали в чужбина или укрили се. Съдени са дори убити през 1943 г.

1305 души получават доживотен затвор (1226).

Останалите са осъдени на затвор от 1 до 20 години.

Твърди се, че всички подсъдими са били осъдени, но има сведения за оправдани и за дела, които са били спрени или прекратени.

На 3 юли 1945 г. Главният народен обвинител Георги Петров докладва, че са произнесени 10 875 присъди, от които 2618 смъртни, 1226 доживотни тъмнични, 8 – 20-годишни, 946 – 15-годишни, 687 – 10-годишни и 3741 по-кратки присъди.

На 24 юли 1945 г. министърът на правосъдието д-р Минчо Нейчев в доклад (раздел II за Народния съд) пред Политбюро на ЦК на БРП (к) съобщава различни данни. За времето от 22 декември до 31 март Народният съд е разгледал 145 дела с общо 10 907 подсъдими, като независимо от степента на наказанието почти на всички подсъдими е конфискувано имуществото.

Данните са само за периода до 31 март, а до това време работата на съда не е приключила. Издават се задочни смъртни присъди срещу офицери, които още са на фронта, а съществуват висящи дела и срещу други офицери, които също са участвали във военните операции на българската армия през 1944–1945 г.

За сравнение обобщените данни от два съществени извора:

	според Министъра на правосъдието	според Главния обвинител
Смъртни присъди	2730	2618 (2857)
доживотни присъди	1921	1226
20-годишни присъди	19	8
15-годишни присъди	962	946
10-годишни присъди	727	687
по-кратки присъди	3241	3741

По дело № 1 осъдени на смърт са трима регенти, двама министър-председатели, 22-ма министри, 67 народни представители, 8 царски съветници, 47 генерали и полковници. Някои от тях са съдени задочно, други вече са убити. От всички регенти, министри, дворцови служители и народни представители нито един не е оправдан, а 103 от тях са осъдени на смърт и екзекутирани. На доживотен затвор са осъдени 4-ма бивши министри (Михаил Арнаудов, Константин Муравиев, Вергил Димов, Руси Русев), 2-ма царски съветници, 22-ма депутати, няколко професори и други.

Съдени от VI състав са карикатуристите: Александър Добринов, Александър Божинов, Константин Щъркелов, Коста Каменов, Борис Денев, Никола Танев и др. Видният журналист и главен редактор на в-к „Утро", председател на съюза на българските журналисти Стефан Танев получава доживотна присъда и през 1952 г. умира в затвора.

Както бе вече споменато, на 1 февруари 1945 г. са изпратени на смърт повече български генерали и висши офицери, отколкото са загинали във всичките войни, водени от България до онзи момент.

С решение от 7 юли 2010 г. Народното събрание реабилитира осъдените по III състав (Катин, Виница), протестантите, осъдени през 1949 г. по делото срещу Обединена Евангелска църква, и католиците по процеса от 1952 г. Преди това Върховният съд разглежда и отменя присъдите, произнесени от Народния съд, с няколко решения, които засягат определени осъдени, но не всички и не напълно.

Проблемите са многостранни, объркващи и неясни, понеже доводите на Върховния съд в различните му решения се различават един от друг. Отделно, не всички присъди, произнесени от 68-те състава в страната, са били проучени, разгледани и осъдените – реабилитирани. Повече от 73 години след присъдите на Народния съд въпросът не е решен.

Екзекуциите на осъдените на смърт – къде кога, как?

Все още е неустановен проблемът с екзекуциите на осъдените на смърт. Почти невъзможно е да се намерят документални сведения, например протоколи за изпълнението на смъртните присъди, от които да се разбере кога, къде и как са протекли екзекуциите. За сравнение, отпреди 9 септември 1944 г. съществува пълна и достъпна документация за подобни действия, включително за последните минути на осъдените на смърт по процесите срещу парашутистите и срещу ЦК на БРП от 1942 г.

Тайните, свързани с екзекуциите на осъдените на смърт, по всяка вероятност не са случайни и не се дължат на немарливост, по-скоро те прикриват не само подробностите по начина на убийствата – за които се говори много, но без съществени доказателства, – но също и други, оставени без отговор досега въпроси: **къде са станали убийствата, кои са извършителите, как са протекли последните минути**, преди осъдените да срещнат смъртта, не на последно място, дали всички осъдени са били екзекутирани вкупом или поотделно, на едно и също място ли са били убийствата или на различни,

къде почиват телата на жертвите и защо тези тела не са били предадени на близките за погребение, какъвто е приетият ред в подобни случаи.

Странно е, че дори повече от 28 години след номиналното падане от власт на комунистите в България тези тайни са така успешно запазени.

По-горните забележки се отнасят не само до осъдените на смърт и екзекутираните по големите процеси в София (Първи и Втори състав), а и за всички други състави в провинцията. Не съществуват никакви официални сведения за съдбата на осъдените на смърт след произнасянето на присъдите. Нито са известни гробовете им, ако въобще имат такива.

Колкото и неприятно, отвратително, гнусно и неприлично да се смята ровенето (по-скоро изравянето) на гробове и търсенето, броенето или самото откриване на трупове, без гробове и трупове е невъзможно да се получат отговори на повечето легитимни и уместни въпроси, които всеки изследовател би следвало да си зададе.

Нека се отбележи, че поради историческото значение на повдигнатите въпроси – от отговорите и разрешаването на които зависят други проблеми, относно оценки и становища, засягащи същността на комунизма – трудно могат да се намерят аргументи за продължаването на неразбулените тайни за това, което се е случило в пролетта на 1945 г. Извинения, въртящи се около приватизирането на проблема изключително от наследниците или близките на убитите, биха били неуместни, понеже проблемът отдавна се е превърнал от личен в обществен, а изследователите трябва да знаят какви са фактите, за да могат да ги обсъдят и анализират.

Нуждата от историческо знание вече се е превърнала в императив.

Поради липса на място бихме могли да се спрем поне на най-често дискутираните екзекуции – тези на осъдените през 1945 г. по Първия и Втория състав в София. Наложилата се версия за начина, по който са протекли тези събития, е малко или много известна. „Знае се", че на 1 февруари 1945 г. в София няколко часа след прочитането на смъртните присъди срещу регентите, министрите, народните представители и останалите осъдени на смърт, те са били изведени с камиони от Съдебната палата, откарани на софийските гробища в Орландовци и разстреляни в нощта на 1 срещу 2 февруари 1945 г. Телата на убитите са били заровени в яма, образувана при бомбардировките над столицата през 1944 г.

Описанието на случилото се по-долу е цитат от спомените на царица Йоанна и същата версия с добавени подробности се повтаря във всички исторически, квазиисторически, любителски или други съчинения (или поне тези, които са известни и обнародвани), които се спират на този въпрос:

Присъдата на процеса на регентите и на министрите бе произнесена на 2 февруари 1945 г. в четири часа следобед. Беше четвъртък, който в България още се нарича Кървав четвъртък...

Транспортирането на осъдените от подземията на Съдебната палата започна към два часа сутринта на 3 февруари 1945 г. Ескортът беше подреден в двора на Съдебната палата от входа към ул. „Алабинска". По този път се простираше конвой от шест камиона, към които бяха отправени жертвите. Беше дадена заповед да се удря и убива всеки, който протестираше, повишавайки глас. Един млад депутат, Иван Батембергски, извика: „Помощ", но веднага му бе счупен черепът с приклад. Друг министър, Тодор Кожухаров, инвалид от войната и блестящ писател, вървеше, опирайки се на бастун; изведнъж извика: „Не трябва да плачем за нас, а за България." И запя националния химн. Бе убит с удар от револвер. Тримата регенти Кирил, Филов и Михов бяха изведени последни заедно с двама тежко болни осъдени. Качиха ги на един полупразен камион. Духаше леден вятър... В гробищата на София бяха паднали няколко бомби, отваряйки много широки ровове. Осъдените бяха накарани да слязат на малки групи в близост до тези „вече готови" ями. Някой, не виждайки строен наказателния взвод, попита дали ще трябва да чакат на това място и с този ужасен северен вятър. Бе отговорено набързо, че ще бъдат убити един по един. Наистина, двама екзекутори бяха готови с автомати в ръце. Тогава един от осъдените, министърът на здравеопазването, професор Станишев, известен хирург, отбеляза, че подобни екзекуции не бяха от най-сигурните и можеха да не предизвикат математически точно смъртта. Ръката на екзекутора можеше да потрепери или да се поколебае, изпращайки куршума в несмъртоносната област.

Изглежда, че на всеки убит Станишев е проверявал пулса и слагал ухо на сърцето му. Има върховното себеотрицание да повтори това задължение толкова пъти, докато остане сам и последен, за да бъде убит. Надигнаха се веднага гласове срещу екзекуцията на тези мъченици. Казваха, че Антон Югов, комунистическият министър на вътрешните работи, не е имал куража да присъствува на избиването. За двамата войници, които бяха стреляли в тила на жертвите, се говори, че са умрели, единият луд, а другият от рак. Много други свидетели, някои пазачи, се самоубиха или умряха от алкохолно отравяне. На осъдените, преди да ги убият, бе отнета и последната надежда да видят отново близките си, тъй като семействата бяха депортирани и това бе причината, поради която поисках да ги видя един по един преди екзекуцията...

Върху телата на жертвите бяха изсипани камиони със сгурия. Надяваха се така да отклонят вниманието и народните поклонения. Узна се обаче по странните пътища на vox populi кого покриваха тези черни могили. Жени, млади и стари, се спираха безстрашно да се молят на тази земя; и аз самата, придружавана от една или друга от моите дами, отивах да коленича край този общ гроб. Носех пълен траур и – странно – запазила съм жив образ за черните воали, развявани от вятъра. Бях познавана отдалече. Но никой никога не ми каза нещо. Носехме свещи и цветя върху тези пластове от въг-

лища. Свещите можехме да ги държим запалени при лошо време за няколко мига, закривайки ги с телата си. Беше единствената възможна почит към тези нещастни мъртъвци и към всички други в нашата Родина. За тях и дали са още там, не се узна повече нищо...
Бях внимателно следена и моят свят можеше да се каже, че вече бе ограничен между двата гроба, този на моя съпруг в Рилския манастир и този на мъчениците от „Кървавия четвъртък". Бях сама, с две деца, на двадесет и девет години. Царица Йоанна, Спомени. С., 1991, с. 143–145.

В спомените на царица Йоанна има поне три досадни, но обясними, коригируеми и явно неволни грешки. През февруари 1945 г. тя е на 37 навършени години (р. 13.XI.1907 г.), а не на 29. Произнасянето на присъдите е станало на 1 февруари, четвъртък, а не на 2-ри. Освен това 2 февруари 1945 г. не е четвъртък, а петък. Царицата бърка и деня на екзекуцията; тя твърди, че *„транспортирането... започна към два часа сутринта на 3 февруари 1945 г."*, вероятно имайки предвид, че извеждането за екзекуция се е случило през нощта след произнасяне на присъдите, тоест на 2 февруари. Освен ако царицата действително мисли или знае, че екзекуцията се е случила ден по-късно. При това тя твърди – и това може да бъде от интерес за бъдещи изследователи, – че екзекуторите са били двама:

... двамата войници, които бяха стреляли в тила на жертвите...

Подлежащите на екзекуция са били над 100 души: нека припомним, че осъдени на смърт са 3-ма регенти, 22-ма министри, 67 депутати, 47 генерали и висши офицери, 8 царски съветници – трудна задача за само двама палачи.

Царица Йоанна не е била непосредствен свидетел на екзекуциите. Вероятно е онова, което описва в спомените си, да ѝ е било разказано от някой, който се е ползвал с доверието ѝ. Възможно е описанието ѝ да е събирателна версия от всичко, което е чула, знае или се е разправяло в дните, седмиците, месеците и годините след деня/нощта на екзекуциите.

В предговора си към италианското издание на „Спомените" Джовани Артиери пише:

... мемоарите, събрани в тази книга, писани преди две години в Мадрид от царица Йоанна...

Предговорът му е датиран в март 1963 г., което означава, че царицата ги е писала през 1961 г., т.е.16 години след събитието, предостатъчно време да се оформи по-цялостна и правдоподобна картина на случилото се. „Спомените" на италиански език са издадени в Милано през 1964 г., а българското издание е от 1991 г. Във встъплението към българското издание Нейно Величество казва:

... През 1964 г., в съвсем други политически условия, написах тези спомени...

Встъплението ѝ е датирано в октомври 1990 г. Думите ѝ противоречат на казаното от г-н Артиери (той твърди, че спомените са писани през 1961 г.), но още означават, че тя е имала 26 години – от 1964 до 1990 – да промени поне част от написаното, но не го е направила. Не съм сверявал италианското с българското издание.

След 1989 г. и досега продължават да излизат различни вариации по същата тема, но те се свеждат главно до подробности: в някои от тях се изброяват екзекуторите (предполагаеми), в други има пикантни, но и гнусни описания за начина на убийствата, срещат се и свидетелства на „очевидци", но не и на участници.

Интересно е описанието на Христо Марков, бивш народен представител от Великото народно събрание през 1990 г., който твърди (сайта му toross, 30.01.2015 *Чудовищното зверство „Народен съд"! Нощта на 1 срещу 2 февруари 1945 г.*):

... Претендирам, че съм първият човек, който изчете от кора до кора заседанията на първи състав на Народния съд, че съм единственият, който в началото на 90-те години записа разговора си с Цеко Алексиев – началник на служба „Паркове и градини" на Централните софийски гробища през 1945 г. Той е единственият извън партийните другари, който присъства на екзекуцията от първата до последната минута. Бе с бистра памет и пазеше много подробности за жестоката вечер. Започнеше ли да разказва, сълзите му потичаха и ръцете му трепереха. Интересувах се за убийството на Александър Цанов Сталийски – министър на правосъдието в правителството на Иван Багрянов, адвокат, публицист, герой от войните, интелектуалец, но се получи панорама на жестокостта в оная страшна вечер...

Екзекуторите според Алексиев/Марков са били водени от софийския комендант на милицията подполковник Веселин Георгиев, Фердинанд Козовски, бъдещ председател на Народното събрание, Изидор Леви (Бачи Зеев), следовател, по-късно началник-служба в 1-ви отдел на Държавна сигурност, Лев Главинчев и Кольо Петков – Моряка. Присъствала е и Цола Драгойчева. Между участниците в убийствата са също

комунисти и ремсисти от системата на милицията и военното разузнаване на ген. Петър Вранчев.

... Цеко Алексиев, който е бил свидетел на касапницата, видял е и жертвите, и палачите. Според него мястото, определено за екзекуцията, е било осветено с автомобилни фарове, повечето от убийците били цивилни, не униформени, въоръжени с шмайзери, а екзекуцията започнала с разстрела на княз Кирил, после Филов, генерал Михов, а след тях преминали към министрите. „Първи

убиха Александър Сталийски, после Багрянов, Божилов, Даскалов. Стреляха в тила им с пистолет и труповете падаха в ямите. После д-р Станишев ходеше до всеки от убитите, навеждаше се, слагаше ухо на сърцето, търсеше пулса, установяваше смъртта. Взе да се развиделява и тогава решиха, че върви бавно. Започнаха да ги убиват на групи с шмайзерите. Последен разстреляха доктора. Уби го Главинчев" – разказва свидетелят Цеко Алексиев след години. – *Телата на държавния елит на България са струпани в бомбените ями. Камиони със сгурия са изсипани върху тях. Подравнено е с кал, сняг и кръв, много кръв. Малко сняг и много кръв има в онова утро на Централните софийски гробища.*

Христо Марков описва същия случай в статията си *„БКП срещу народа! Малко сняг и много кръв, кръв... Нощта на 1 срещу 2 февруари 1945 год."*, поместена в сайта Faktor. bg, 1 февруари 2018 г. Там е посочена годината на срещата между Марков и Алексиев – 1995 г. Твърди се, че...

За подготовката и същинския разстрел в началото на 1945 г. в София е привикан целият помощник-командирски състав на българската армия. Това са и преките организатори и участници в предстоящата кървава разправа...

Разказът продължава със спомените на Александър Сталийски-син:

В началото на 90-те години синът Александър ще сподели за зловещия ден във филма „Оцелелите": „Започнаха да се чуват изстрели. После разбрах, че екзекуцията е станала на гробищата... На сутринта, някъде 7.30–8 часа, се прибрах вкъщи... Отидохме на гробищата. Имаше сняг, около 100–200 метра направо ***килим от кръв****. Ямите заринати, а отгоре посипана сгур. Бяхме, доколкото си спомням, с г-жа Станишева, г-жа Филова, други, които бяха, не мога да си спомня, мисля, че беше г-жа Багрянова. Не съм сигурен, разбира се, от тогава мина половин век. Сложихме цветя, запалихме свещи и за мое голямо учудване двама души се доближиха до майка ми, тя обясни и не ни закачаха повече.*

През 1995 г. на „мястото на екзекуцията и масовия гроб в Централните софийски гробища" е поставен голям каменен кръст в западната част на гробищата, досущ до „Столична топлофикация", на юг от арменските гробища, като възпоменаване на екзекуцията със споменаване на жертвите, макар и не поименно.

На 26 август 1996 г. Върховният съд на Република България отменя присъдите и реабилитира регентите, министрите, народните представители, царските съветници и висшите военни. Поставените от автора кавички по-горе не са случайни. За мнозина проблемът с мястото и времето на убийствата не е все още изяснен, както и не е известно със сигурност кои са били физическите извършители на убийствата.

Известна е наложилата се версия за протичането на тези печални събития: осъдените на смърт са изведени веднага след прочитане на присъдите, откарани на софийските гробища, разстреляни и погребани, по-скоро хвърлени в голяма яма, заровени са със сгурия. И все пак има и съвсем друга версия за случилото се, която може да се окаже по-достоверна.

През 2002 г. в София бе публикувана книгата *„Спомени с Иван Багрянов"* от д-р Найден Найденов. В нея се съдържа ръкописът на д-р Найденов „Спомени от политическия ми живот", писан през 1958–1961 г. Той е открит през 1991 г. и е публикуван от професор д.ик.н. Димитрина Нанева, преподавател в Софийския университет „Св. Климент Охридски", родственица на д-р Найденов.

Д-р Найденов (1902–1965) е племенник на поета Яворов, той е известен български политик, народен представител, личен приятел на Иван Багрянов и негов конфидент и помощник през 1944 г. Арестуван е през 1949 г., осъден е и изпратен в Шуменския затвор. От 1951 до 1954 г. е в концлагера Белене, където поради измръзване загубва двата си крака. Отново е арестуван през Унгарските събития, 1956 г., почива през 1965 г. в София.

В спомените си д-р Найденов разкрива съвсем различна версия на събитията, свързани с екзекуцията на осъдените от Народния съд, вече описана по-горе. Той говори като очевидец. Веднага след произнасянето на присъдите, около 7 часа вечерта на 1 февруари, Найденов, придружен от Леца Панова, балдъзата на Багрянов, посещава регента Тодор Павлов, министър-председателя Кимон Георгиев и Никола Петков, опитвайки се да ходатайстват за замяната на смъртната присъда на Иван Багрянов с по-леко наказание. И тримата – Павлов, Георгиев и Петков – ги успокояват и ги уверяват, че присъдите няма да бъдат изпълнени без одобрение от регентския съвет и министър-председателя.

Невярващ на обещанията и разтревожен от предстоящата екзекуция, д-р Найденов успява да убеди министъра Димо Казасов да му отстъпи колата си под предлог за изпращане на пакет до Чирпан. В 11 часа вечерта със Стоян, шофьора на колата (познат на Найденов, понеже по време на тримесечното управление на кабинета Багрянов той му е бил личен шофьор) тръгват на път:

... Казах на Стоян да кара край Съдебната палата много бавно и щом стигнем до площад „Македония", да заобиколи милиционера и да се върнем обратно. Погледнах часовника си – точно 11.15 часа... Когато пресичахме ул. „Лавеле", видях, че от страната на Палатата, водеща към затворническите килии, излизат хора и се качват в няколко камиона, спрели на улицата. Камионите бяха заобиколени от милиционери. Явно беше, че отвеждат осъдените за екзекуция. Изтръпнах. Челюстите ми се сковаха и не можех да говоря... На

пл. „Македония" милиционерът ни спря. Стоян каза паролата и получихме „Свободно!". Тъкмо завихме, за да се върнем обратно към Съдебната палата, и по ул. „Алабин" се зададоха няколко камиона. Понеже бяха покрити, вътре не се виждаше. На отвора отзад стояха прави милиционери с шмайзери в ръце. Аз очаквах, че камионите ще завият на север по бул. „Ботев", за да се насочат към гробищата, но за моя голяма изненада те продължиха по бул. „Македония" в посока на Княжево. Стоян караше много бавно, а аз наблюдавах движението на камионите по задните червени лампи. Те завиха край Руски паметник и се насочиха към Княжево. Изпаднах в недоумение.

– Къде ги водят, Стояне? Карай след тях!

– Не е възможно, г-н Докторе, началството ни чака. Пък ако ни усетят, загубени сме. Трябва да си ходим.

Пред дома бяхме точно в полунощ. Събудих майка си и ѝ разказах видяното.

... В пет часа отворих радиото. След традиционния марш дойде злокобното съобщение: „Тази нощ беше изпълнена присъдата на царските съветници, регентите и министрите от кабинетите на Филов, Божилов и Багрянов".

Рано сутринта на 2 февруари д-р Найденов излиза и със своя приятел журналиста Георги Енев се упътват към софийските гробища. Там пристигат към 7 часа сутринта:

... Достигайки западната част на гробищата, забелязах един милиционер, който ходеше напред-назад. Зададе се и Георги... Докато се разправяхме с милиционера – и Георги, и аз, – обикаляхме край него и зорко разглеждахме състоянието на охраняваното място.

Изправен пред един елипсовиден, а не четвъртит гроб, дълъг около 10–12 метра и широк 7–8 метра, чиято повърхност – размесени буци земя и сняг – беше изпъкнала над обикновеното равнище не повече от 40–50 см, мисълта ми беше обладана всецяло от въпроса, който при първия поглед ѝ се наложи: „Къде е земята, изхвърлена от тоя гроб, който без съмнение, за да приюти сто трупа, при тая дължина и ширина следваше да бъде дълбок най-малко 4–5 метра?" Бързо прекарах през ума си и двете възможни разрешения на този светкавично натрапил ми се въпрос: едното – всичката изкопана от гроба земя можеше да бъде нахвърлена върху положените вътре трупове, както това се върши винаги при всеки гроб. Но тогава би имало върху гроба могила, висока поне 10 метра; другото – след като труповете бъдат зарити с достатъчно земя и гробът се оформи, излишната земя да остане около гроба...

... Снегът беше гладък, с непокътната повърхност, без каквито и да е следи от газене, изхвърлена земя и пр. Не се виждаше и поне един изтъпкан проход, по който да са били доведени до гроба осъдените – над сто човека, придружени положително от още най-малко петдесет души охрана – милиционери, началници и други големци...

... излязохме при Електрическата централа [непосредствено на запад до гробищата, днес там е Софийска топлофикация]. *На улицата, пред една врата, стояха двама възрастни мъже...*

Д-р Найденов и Георги Енев се спират при тях и ги питат дали са чули изстрели или нещо подобно предишната нощ. Двамата мъже отричат:

... – Нито се е гърмяло, нито хора са се мяркали из гробищата... Да имаше стрелба, та нямаше ли да чуя... Вятър е, че са убити тука. Ти демек искаш да кажеш, че са заровени в двете дупки от бомбардировката, там, дето сега стои милиционерът?...

– Значи Вие не сте чули например сто гърмежа... Осъдените бяха над сто души...

– Аз на ушите и очите си ли ще вярвам или на тебе – не съм нито глух, нито сляп! Цяла нощ съм ходил като караконджул и нищо не съм чул и видял... Тази нощ около нас не е имало никаква стрелба. Ако имаше такова нещо, кучетата щяха да побеснеят от лай. Тихо беше цялата нощ. И аз не съм спал – ревматизмът ме гони, та не можах да спя...

... Завърнах се вкъщи, споделих с близките си видяното, както и разговора с махленците. Говорих и с някои приятели... И тогава, и днес, аз твърдо съм убеден, че осъдените... бяха отведени някъде, най-вероятно из планините към югославската граница, и там е била изпълнена присъдата. За да се създаде илюзията, че именно в гробищата е извършена екзекуцията, двете дупки са били запълнени с изхвърлената от бомбите земя и върху тях е оформен мнимият гроб... Бъдещето ще докаже правотата на моето убеждение!

За изследователя, желаещ да открие истината по този въпрос, сведенията, предоставени от д-р Найденов, не могат да бъдат пренебрегвани, нито отхвърляни, без да бъдат проверени. Още повече че съществуват и други свидетелства, които водят до същите изводи: осъдените на смърт не са били убити на софийските гробища, а вероятно и не са погребани там.

Свещеник Неделчо Тодев в книгата си „Спомени и размишления", София, 2010 г., говори за майка си Анна Калистратова Тодева (1914–1998):

По сведения, разказани ми и записани от покойната ми майка, знам следното. Тя е била на Софийските гробища към 11.30 часа на 2 февруари 1945 г. заедно с нейната приятелка Ася, дъщеря на народния представител Никола Иванов Василев, осъден на смърт и екзекутиран в същата нощ. Те са заварили същата гледка: Между 97-и и 98-и парцел откриват един пресен голям гроб с формата на елипса, пред който стояли двама милиционери с шмайзери на гърдите... Двамата милиционери излезли разговорливи и казали на майка ми, че в тоя гроб се намират телата на осъдените и екзекутирани регенти, министри и депутати и посъветвали двете приятелки „по-скоро да напуснат това място",

тъй като скоро щяла да дойде следващата милиционерска смяна и ако ги заварела тук, щяло да стане лошо за всички. Майка ми успяла през това време да разгледа добре охраняваното място и няколко часа по-късно тя описва подробно видяното в дневника си:

„Между 97 и 98 парцел в Софийските централни гробища има нов, пресен гроб с елипсовидна форма, с дължина около 12 м и широчина около 7 м. Над земното равнище има буци пръст, размесени със сняг на около 40 см. Снегът наоколо беше гладък, с ослепителен блясък. В периферията на елипсата имаше следи от засъхнала кръв, каквито върху струпаната пръст липсваха. Нямаше и никакъв прогон (път), по който осъдените на смърт да са доведени до гроба, както и път, по който да са минали екзекуторите. По моя оценка в тоя изкоп (гроб) не могат да се поберат повече от 15–20 трупа, а камо ли стотина! Къде са останалите?...“ (получер от автора, откроява поставения в кавички цитат от дневника на Анна Тодева в книгата на Неделчо Тодев).

Разказът на Тодев продължава:

След милиционерските предупреждения да се махат майка ми и приятелката ѝ тръгнали на запад, към парната централа, срещнали възрастен мъж, който им казал, че живеел отсреща и чул няколко самотни изстрела през нощта. Посочили му мястото, откъдето са ги изгонили милиционерите. Старецът им отговорил, че на същото място имало ями от две паднали бомби от бомбардировката, които не били много дълбоки и невъзможно било да поберат по 50 трупа. Освен това двете му кучета не са реагирали на многочислено човешко присъствие, не са лаели настървено. „Милиционерите са ви заблудили, че в този гроб са избитите“, бил отговорът на дядото.

Неделчо Тодев също споменава (в същия източник), че „след няколко дни“ майка му се е срещнала с поручик Любен (Люши) Ванков, който ѝ казал

... че бил научил от свои колеги, че в 11.30 часа вечерта на 1 срещу 2 февруари 1945 г. пет покрити камиона от двора на Съдебната палата срещу ул. „Лавеле“ се насочили към Руски паметник по ул. „Алабин“ и бул. „Македония“ и тръгнали по шосето за Княжево. „Възможно е в тези камиони да са били осъдените, но къде са закарани, не можах да науча“, казал поручик Л. Ванков.

Мирчо Спасов, лично участвал в убийствата през есента на 1944 г., разкрива в спомените си, че задържаните в Дирекция на полицията в София са били извеждани през нощта, превозвани с камиони и са били убивани **към Радомир**. Времето на тези събития е по-малко от четири месеца преди 2 февруари 1945 г.

Единственият начин да се установи истината – при липсата на протокол от екзекуцията или достоверни изявления на отговорни лица от времето, ко-

гато са се състояли екзекуциите – е да бъде извършена ексхумация на мястото, където се твърди, че се намират тленните останки на убитите от първия състав на Народния съд.

Все още има достатъчно роднини на убитите, чиито ДНК биха могли да бъдат сравнени с останките, намиращи се на мястото, където се твърди, че са били погребани близките им. При съвременните възможности за точни изследвания шансовете за установяване на роднинска връзка са от 99.99% до над 99.999999999%.

Голям брой от осъдените на затвор умират непосредствено след съда от побой и изтезания. Имотите на всички осъдени са конфискувани, наложени са им огромни глоби и са лишени от граждански и политически права. Подсъдни са и лица, неприсъстващи и убити без съд преди заседанието, а по отношение на конфискацията – конфискува се имуществото, това на наследниците, както и имоти на други притежатели, ако са били обект на сделки години преди това.

На другия ден след прочитането на присъдите главният обвинител Георги Петров съобщава по радиото:

Народните представители, които не са получили смъртни присъди, могат повторно да бъдат съдени и подведени под отговорност от „местните народни обвинители" и съответно съдени в избирателните им райони, като могат да получат смъртни присъди.

Макар предварително определеният от БРП (к) срок за приключването на съда да не е спазен и въпреки „някои грешки", правосъдният министър д-р Минчо Нейчев смята: „Народният съд извърши своята работа успешно."

Преценката на Георги Петров, главния народен обвинител, назначения отговорник за организацията и провеждането на процесите, е доста по-пълна и картинна:

Делото на Народния съд, таквоз, каквото е, е една отлично проведена акция. Вярно е, че смъртните присъди изглеждат сравнително малко и незадоволително, но нека да надникнем в съдържанието на тези 2857 смъртни присъди и да избегнем повърхностното обсъждане на тези данни. И наистина, кои лица разстреляхме?

Ами това са:

1. тримата регенти, между които един княз от Сакскобургготската династия, която е донесла толкова злини на Родината и народа ни;

2. поставихме на подсъдимата скамейка духа на „О Боже почиващия Цар Борис III", за да го развенчаем като „народен цар" и за да го изтъкнем като главен виновник за страданията на нашия народ;

3. разстреляхме всички министри на три фашистки кабинета – два на Богдан Филов и този на Добри Божилов, и половината министри на кабинета

на Иван Багрянов – всичко 33-ма министри, между които трима министър-председатели;

4. разстреляхме почти цялата престъпна дворцова камарила;

5. 67 души народни представители от фашисткото XXV Общо народно събрание.

Но само това ли?

Не, ний разстреляхме тоже целия висш военен съвет; целия генерален щаб – около 47 души генерали, полковници и др.; разстреляхме целия апарат на кървавата фашистка полиция: всички директори на полицията, всички областни и околийски полицейски началници, комендanти и Околийски управители, всички групови полицейски началници и цялата политическа полиция в страната, с малки изключения; разстреляхме всички малки и големи офицери, които не можаха да се укрият на фронта, и всички озлобени врагове по места, бандити и предатели, и пр., и пр.

Имаме едно почти пълно кастриране на върховете на кървавия фашистки апарат в нашата страна.

Прочие, примерът, който даде Нашият Народен съд, остава и ще остане ненадминат в международен мащаб, ще остане да блести като една скъпоценна корона в историята на нашия героичен народ.

Безспорно, този резултат се дължи най-вече на нашата славна Партия, която пое тази акция почти изцяло в свои ръце и даде една здрава организация на това голямо народно дело.

След приключване работата на Народния съд, на 3 юли 1945 г., Главният народен обвинител прави отчет пред ЦК на БРП (к), озаглавен

Доклад на Георги Петров, бивш главен народен обвинител, до ЦК на БРП (к) относно работата, трудностите и значението на Народния съд в България.

Главният народен обвинител Георги Петров се възмущава, че в Югославия, Румъния, Унгария, Полша и Чехословакия народните акции са били компрометирани от меките присъди:

Народните съдилища в никоя страна няма да достигнат тези постижения, които безспорно зарегистрира българският народен съд... велико дело, което ще остане ненадминато в историята на демократичните народи. Ето къде трябва да бъде нашата гордост национална!

Към съдилищата в Унгария и Румъния Георги Петров се отнася с нескрито презрение:

Народният съд в Унгария издава такива меки присъди, че може да се нарече един чисто противонароден, пораженски съд.

Народният съд в Румъния остава само на книга – резултати никакви.

Нищо чудно. В Унгария са издадени 322 смъртни присъди, а са изпълнени 146; в Румъния смъртните присъди са 13, от които само 4 са изпълнени.

Оценката на Трайчо Костов за работата на Народния съд, произнесена на заседанието на ЦК на БРП (к) на 23 юли 1945 г. – където се разглежда докладът на Георги Петров, не е положителна. Тя е изпълнена с остри критики за „мекушавост" на народните обвинители, специално по първите два състава. Георги Димитров пък нарича Петров *„мек обвинител"*.

Известно е например, че в процеса срещу депутатите (II състав на Народния съд) народните обвинители представят аргументи, с които изискват не повече от петнадесетина смъртни присъди, част от които задочни, докато съдиите присъждат 67. Настояванията от Москва, ЗБ и Георги Димитров, който е в непрекъсната връзка с Трайчо Костов по въпроса за присъдите – по всяка вероятност координирани с Политбюро на ВКП (б) и лично със Сталин, – са за далеч по-голям брой смъртни присъди. Присъдите по някои от следващите състави на Народния съд, състояли се в София, са също сравнително меки и предизвикват недоволство и недоумение в Политбюро, както и в Москва.

Различните виждания и сблъсъци в партийните среди по време на процесите продължават и през следващите години и понякога се използват като аргументи при вътрешнопартийни чистки. Прави впечатление, че след приключването на Народният съд, макар и да не е забравен, той е поставен извън дневния ред на обществото. За него много-много не се говори и литературата по въпроса съвсем не е многобройна. Причините може би се коренят в новите проблеми, с които правителството на ОФ и ЦК на БРП (к) се сблъскват почти веднага след приключването на работата на съда.

Как стои всъщност проблемът за наказанията на военнопрестъпниците след войната? През ноември 1943 г. на конференцията в Техеран Тримата големи (Сталин, Чърчил и Рузвелт) решават да бъде потърсена отговорност от виновните за разпалване и водене на Втората световна война. Това намерение впоследствие заляга и в Потсдамската декларация от 26 юли 1945 г., предвиждаща „сурово правосъдие над **военните престъпници**". На Лондонската конференция, проведена от 26 юни до 8 август 1945 г., СССР, САЩ, Великобритания и Франция приемат Лондонското споразумение (Нюрнбергска харта), неразделна част към което е Уставът (статут) на Международния военен трибунал. Решението за избиване на българския елит не е регламентирано от международни споразумения, нито е извършено под натиск от Съюзниците; то е решение, взето от правителството на ОФ, БРП (к) и нейните политически съюзници със знанието и съгласието на СССР.

В Нюрнберг, Германия, от 1945 до 1949 г. са проведени два съдебни процеса. На първия от тях обвиняеми са 24 – най-известните лидери на нацистка

Германия, от тях осъдени са 19 души, от които на смърт 12. Забележителното е, че процесът трае около една година, оправдани са правителството на Райха, Командването и Генералния щаб на Вермахта (немската войска).

В Япония Токийският трибунал съди 28 висши политици, като издава 7 смъртни присъди (включват двама министър-председатели) и 16 доживотни, а трима от подсъдимите междувременно са починали в затвора. Общо заведените дела са 5725, произнесените присъди са 5700, от които смъртните са 984, а изпълнените са 149.

Отделен трибунал е организиран от СССР за японски военнопрестъпници. Присъдите, включително смъртните, както и броят на екзекутираните са неизвестни. Съобщава се за общо 900 екзекутирани, включително 7-те от Токийския трибунал.

Би трябвало да се очакват съдебни процеси срещу военнопрестъпници в Италия, където по време на Втората световна война управляваха фашистите на Мусолини, а самото название „фашизъм" още преди войната се бе превърнало в синоним на злото. А по-късно и в първосигнален дразнител на „антифашистката" коалиция, начело на която бяха и победителите – САЩ, Великобритания и СССР. Но в Италия не се състоя народен съд, а следвоенните процеси бяха изключително против германци (фелдмаршал Кеселринг във Венеция, съден от британски военен съд). От друга страна, според информация от 1961 г. на римския в-к „Дженте" 45 000 фашисти или мними (набедени) фашисти са „пометени" след края на военните действия.

(За повече сведения относно „разплатата" в страните – членки на Оста: Германия – Италия – Япония, съюзниците им, както и в окупираните европейски страни, вж. четвърта глава от трета част.)

Организираните от българската власт саморазправи, „чистки" и убийства през есента на 1944 г., както и облечените в законови (но не и правни) норми, всъщност са политически убийства. Те са били насочени главно срещу десните националистически политически сили и патриотични организации, но целта им е била обезкръвяването и обезличаването на гражданското общество като цяло.

До средата на ноември 1944 г. по официални данни арестуваните възлизат на 28 630 души. Приблизително по същото време министърът на правосъдието от комунистическата партия, д-р Минчо Нейчев, е предвидил на подсъдимата скамейка да бъдат поставени около 10 000 души от задържаните. Заведените дела са наистина около 11 000, но не се съобщава какво се е случило с останалите арестувани – повече от 17 000 души.

Тези мерки се съпровождат с масови уволнения и пълно прочистване на служещите в системите на реда и сигурността. Само за шест дни след 9 септември 1944 г. Антон Югов, министър на вътрешните работи, нарежда да бъде уволнен почти целият състав на полицията.

В тясно сътрудничество с МВР работи Министерството на правосъдието (МП), което по подобен начин се освобождава от „фашистките" съдии и прокурори. С призива „нито един фашист не бива да остане в съдилищата" комунистическото ръководство на МП първо променя закона за устройството на съдилищата, а след това уволнява половината от състава на съдиите и прокурорите.

Изнесените в литературата данни сочат, че веднага след преврата от армията са уволнени 47 генерали и 271 старши офицери. Към края на октомври 1944 г. от обвинените във военни престъпления (неизяснено какви) 947 офицери 151 са дадени на съд, 289 уволнени и 507 са изпратени на фронта.

Репресиите не спират и след произнесените присъди от Народния съд и масовите екзекуции в цялата страна. Напротив, те се разрастват и обхващат най-различни слоеве от българското общество. Между първите засегнати от репресиите са семействата и близките на жертвите, както и на арестуваните, заподозрените и все още издирваните от властта. Още преди началото на Народния съд голяма част от близките на обвиняемите са изселени, сега това сполетява още хиляди семейства.

На 19 април 1945 г. Георги Димитров с радиограма до Трайчо Костов (Спиридонов) дава поредното нареждане:

> *Обсъдете с Югов необходимите срочни мероприятия за изселването на тези хора в подходящи за целта райони. Част от тях трябва да бъдат изпратени на принудителни работи. Никакви съображения за хуманност и милосърдие не трябва да играят в дадения случай каквато и да е роля.*

По данни на Дирекция на народната милиция, предоставени на Секретариата на ЦК на БРП (к), до края на април 1945 г. са изселени 1382 семейства с 3934 членове, а към юли 1945 г. достигат до 4325 семейства с 11 875 членове.

Това може да е една от причините, поради които роднини и близки на арестувани и обвинени по закона за Народния съд да са били лишени от елементарната възможност да присъстват на заседанията на съда – различните състави в страната. Отделен е, разбира се, въпросът дали биха им разрешили да присъстват на заседанията, тъй като режимът на достъп до залите, където те са се провеждали, е бил стриктен и не са се допускали лица без специално разрешение.

Според доклад на Държавна сигурност до ЦК на БРП (к) от септември 1944 до май 1945 г. всички изселени лица в страната са 28 131 души.

Първото масово изселване, организирано от ДС, се провежда през есента на 1945 г., а обект са 184 семейства с 326 членове на осъдени от Народния съд министри, членове на Регентството и други бивши управляващи. Само за периода от 9 септември 1944 г. до август 1953 г. в страната са разселени

7025 семейства с 23 390 членове. От София са изселени 2548 семейства с 5075 членове.

Според архивните документи на ДС разселените са:

семейства на „изменници на родината" – 2397 семейства с 9739 членове; неудобни за граничен район и големите градове „врагове на народната власт"; „ятаци и помагачи на бандити" (с термина „бандити" ДС определя горяните) – 4359 семейства с 13 651 членове.

По социално положение изселените семейства се разпределят така: работнически произход – 93; занаятчии – 78; служещи – 210; бедни селяни – 784; средни селяни – 2418; „кулаци" (заможни селяни) – 710; семейства от беден градски произход – 65; от среден градски произход – 457; от буржоазен произход – 1754.

След смъртта на Сталин през 1953 г. политиката на принудително изселване е смекчена, но по време на унгарското въстание през 1956 г. и веднага след това се засилва, дори в по-големи размери, отколкото преди. Към април 1957 г. в изпълнение на решение на Политбюро на ЦК на БКП са изселени близо 400 семейства. За времето от 1958 г. до 1961 г. включително са изселени 2035 семейства, или около 8000 души.

При прилагането на тези репресивни мерки рядко се спазват разпоредбите, които са в сила и които в много случаи регламентират изселването чрез изискване на прокурорско потвърждение, решение на МВР комисия и т.н. Особено в по-малките населени места, но и не само там, решаващи са действия на местни държавни и партийни фактори. В много случаи изселванията са в резултат на клевети, доноси и недостатъчно задълбочени проверки.

След закриването на лагера край Ловеч през 1962 г. режимът използва механизма на изселвания като репресивна мярка и начин за „борба с противообществените прояви". Само през 1962 г. са изселени 353 души. През 1971 г. Секретариатът на ЦК на БКП взима решение за борба с „моралната разпуснатост" на някои граждани, когато отново се предприемат изселвания предимно на лица, определени като „разпуснати".

Новосъздадената социална категория „морално разпуснати" е също толкова мъглява, неясна, противоречива и обърквaща понятията, колкото и създадените през зимата на 1944/1945 г. категории „политически опасни", „класови врагове", „кулаци", „безделници", „празноскитащи"... Явен е замисълът да бъдат криминализирани поведенчески наклонности, които обаче не са противозаконни – понеже ако бяха, носителите на тези пороци биха били съдени по вече действащи закони.

Подобен е подходът и към криминализираните категории проститутки, сводници, сутеньори, изнудвачи, комарджии и просяци. Ако последните изброени шест категории попадат под ударите на съществуващи закони, нищо не би пречило извършителите на тези деяния да бъдат

подвеждани под отговорност по съдебен ред. Както и би било напълно във възможностите на новата власт да създаде закони, с които да криминализира проституцията, сводничеството, комарджийството и просията. Но това не се прави.

Причината е, че несигурността за собствената безопасност е необходима съставка в живота на новоизграждащото се социалистическо/комунистическо общество. Щом известни и заслужили партийни дейци като Славчо Трънски, Добри Терпешев, Трайчо Костов и Петко Кунин не могат и не са никога сигурни за съдбата си, както и за тази на семействата си, какво остава за редовия български гражданин.

Другите три споменати категории лица – „политически опасни", „класови врагове", „кулаци", – подлежащи на извънсъдебно преследване: въдворяване, изселване, попадане в трудововъзпитателно общежитие (ТВО, което, откъдето и да е погледнато, значи концлагер), са също създадени и пуснати в употреба, за да се даде възможност на административни органи: директора на Народната милиция, управителя на общежитието (концлагера), министъра на вътрешните работи по доклад на директора на милицията, да се разпореждат със съдбите на всички български граждани по собствено усмотрение. Всъщност разпоредбите на наредбата-закон се прилагат според „бърза процедура" за масово въдворяване в лагерите на лица без предварително дознание.

Ако засегнатите от тези мероприятия са нарушили съществуващи закони, върху тях би се стоварила цялата могъща и строга държавна машина, за да им наложи наказанията, които заслужават. Но замисълът на ЦК на БКП вероятно е да има на разположение не само законоопределящи средства и начини на принуда и наказание, но и по собствено усмотрение (хрумване?!) да въвежда нови и нови криминализируеми категории, например „врагът с партиен билет".

Явно е желанието на ЦК на БКП да се превърне не само във върховен орган на властта (която притежава), но и в морален или по-скоро социален надзирател и блюстител от последна инстанция. От решенията на ЦК зависят съдбите, животът, свободата и начинът на живот на цялостното българско общество, което е принудено да се съобразява с моментните хрумвания на един върховен орган, който на всичко отгоре е партиен, а не държавен.

Дори прословутият член Първи от Конституцията от 1971 г. (живковската) не дава арбитрарни права никому. А и там БКП ръководи в „тясно братско сътрудничество с Българския земеделски народен съюз". Следващият член Втори даже го ограничава, като **осъществяването** на властта от народа е чрез Народното събрание и Народните съвети или даже непосредствено, сиреч директно от народа, без посредници – **непосредствено!** Ето текстовете им:

Член 1
(1) Народна република България е социалистическа държава на трудещите се от града и селото начело с Работническата класа.
(2) Ръководната сила в обществото и държавата е Българската комунистическа партия.
(3) Българската комунистическа партия ръководи изграждането на развито социалистическо общество в Народна република България в тясно братско сътрудничество с Българския земеделски народен съюз.
Член 2
(1) В Народна република България цялата власт произтича от народа и принадлежи на народа.
(2) Народът осъществява властта чрез свободно избрани представителни органи – Народно събрание и Народни съвети – или непосредствено.

Единствената дефиниция на *„политически опасните лица"* се намира в Наредбата-закон за трудововъзпитателните общежития за политически опасните лица, с която се създават 80-те концлагери: Богданов дол, Куциян, Белене, Ловеч, Скравена и др. (наредбата-закон за трудововъзпитателните общежития, приета на същата дата – 20 декември 1944 г., изрично споменава, че касае „осъждани за престъпления от общ характер (неполитически)". Според чл. 1 от наредбата-закон това са *„лица, опасни за държавния ред и сигурност"*. Подобни лица – опасни за държавния ред и сигурност – се наблюдават от органите на реда във всички държави и страни в света, като този механизъм е отработен предварително и се прилага при пълно зачитане на презумпцията за невиновност на заподозряно лице.

В България по времето на комунизма същият механизъм сработва по точно обратен начин. Презумпцията е, че лицата, опасни за държавния ред и сигурност, са в категорията на дивеч, който е готов за обстрел. По всяко време и по всеки възможен начин всеки български гражданин, нарочен като „опасен за държавния ред и сигурност", може да бъде арестуван и пратен в концлагер чрез едно обикновено административно разпореждане, сиреч по един най-произволен начин.

Приемането от Министерския съвет и обнародването на двете наредби, създаващи концлагерите в България, разширяват и допълват извънзаконното преследване и наказание на заподозрени лица, или по-скоро се опитват да обхванат целия домейн на политическо преследване на врагове на властта, начало на което е било дадено в първите часове след преврата от 9 септември 1944 г.

Последователното въвеждане на мерки от подобен характер, започнали със „стихийната чистка" през есента на 1944 г., изселвания и въдворяване в различни селища в страната на „вражески елементи" – главно близки и род-

нини на вече задържани или убити лица, – откриване на концлагери за политически опасни и други категории лица, би трябвало да завърши с т.нар. „законна чистка", изразяваща се в съдебното (квазисъдебно) преследване на арестуваните по Наредбата-закон за Народния съд, но скоро става ясно, че всички тези мерки не са достатъчни.

Процесът на непрекъснат терор, насилие, безправие, арести, наказания, убийства – по съдебен начин или извънсъдебно – продължава и няма да престане до последните дни на комунистическата власт през 1989 г. Няма съмнение, че всички тези мерки и мероприятия са взети от опита в СССР, понеже те се прилагат по същия начин във всички други страни от социалистическия лагер, макар че в България мащабът и степените на прилагания повсеместен терор са особено крути, жестоки и особено откроими.

Всички тези нововъведения в българското общество ще бъдат постоянно допълвани, разширявани и динамизирани, докато не превърнат цялата страна в един огромен концентрационен лагер, живущите в който се различават един от друг само по степента, до която са загубили своята свобода: някои са убити, други осакатени, трети затворени, четвърти са в концлагери, изселени, въдворени на ново местожителство, а всички останали – включително комунистическата върхушка – живеят в състояние на перманентна несигурност и в очакване да бъдат тероризирани отвсякъде, по всяко време и по каква да е причина.

Голяма част от освободените лица от затвори и лагери поради изтичане на срока на наказанията им или в резултат на помилване или амнистия са подложени на изселване и тази политика продължава чак до ноември 1989 г. Изселването е административна мярка, тя може би подлежи на контрол, но не и съдебен. Понеже тя е провокирана от действия, които не са противозаконни (ако са били такива, извършителите биха били съдени), подлежащите на изселване са обикновено категории лица, които са определяни произволно. Мярката е може би предвидена като временна, но постепенно се превръща в удобен инструмент за натиск и принуда. В първите години след 9 септември 1944 г. се съобщава за 17 определени селища за заселвания.

Мярката изселване се прилага мащабно и със замах след започването на т.нар. „Възродителен процес" и се простира до дисидентите и техните семейства през късните 80 години. Повечето членове – които са станали известни на властта по някакъв начин – на Независимото дружество за правата на човека с председател Илия Минев, основано през януари 1988 г., са разселени, изселени и въдворени със или без семействата си в най-различни краища на страната. Над 30 от тях са принудително изселени в чужбина, други са заставени да подадат документи за заминаване в други страни и т.н. Доказателството, че тези мерки са принудително взети, а не са по желание на изселените, е в това, че редица от турскоговорещите членове на

Дружеството, които са принудително качени на влак за Виена, бягат от вагоните в Будапеща и се връщат обратно в България.

Друга форма на репресии, използвана от властта, е т.нар. „Трудово мобилизиране". Особено в периода 1945–1951 г. – под предлог за справяне с „безделниците" – се пристъпва към арестуване на лица, подбирани по най-разнообразни показатели, които се изпращат в новоосновани лагери за принудителен труд. „Безделници" и „Празноскитащи" като обекти на принуда, репресия и квазизаконна разправа са нови категории за българското общество и те по всяка вероятност са вносен артикул от СССР, където са в употреба от първите години след революцията от 1917 г. Опитът да се постави една новосъздадена група от хора извън законите и да бъде нарочена за репресиране е уникално явление в българското общество. Още повече че нейното криминализиране, поставяне под държавно разпореждане и контрол и подлагане на репресивни мерки няма правна, нито законова основа и се ограничава до административните разпоредби на Наредбата-закон, която не предвижда съдебна процедура.

Тази репресивна инициатива е регламентирана с Наредба-закон за трудововъзпитателните общежития, приета от Министерския съвет на 20 декември 1944 г. – отново със съгласието на БРП (к), БЗНС, БРСДП, „Звено" и „независимите интелектуалци" (професор Петко Стоянов и Димо Казасов), – и превърната в закон с подписите на професор Венелин Ганев, Цвятко Бобошевски и Тодор Павлов, тримата регенти, управляващи България от името на малолетния цар Симеон II.

Поне двама от подписалите Наредбата са блестящи професори, високоуважавани юристи и изявени капацитети в областта на правото – професорите Петко Стайнов и Венелин Ганев. Съзират ли тези професори социалната, политическата и стопанската система, чиито основи са положени от тях? Тя е уникална и заслужава да бъде цитирана:

Чл. 1. Създават се трудововъзпитателни общежития, в които се настаняват принудително следните лица:
а) осъждани за престъпления от общ характер (неполитически) повече от един път, ако са опасни за реда и сигурността в страната;
б) проститутки, сводници и сутеньори;
в) изнудвачи и комарджии;
г) просяци и безделници.
Чл. 2. Общежитията се обзавеждат при някои държавни стопанства или предприятия, определени със заповед на министъра на вътрешните работи в съгласие със съответния министър.
Целта на общежитията е да отклоняват настанените в тях лица от неморалните им престъпни склонности и навици, да се приучат към почтен труд и да се издигнат в морално и интелектуално отношение.

Чл. 3. За постигане на целите, упоменати в чл. 2, в общежитието се провеждат под ръководството на специалисти педагози:
а) трудови занятия с прилагане на принципите на трудовото сътрудничество, самоконтрол и съревнование, участие на работниците в печалбите и награждаванията на проявилите се като добри питомници и работници;
б) учебно-възпитателни и спортни занимания, излети и други подобни;
в) устройват се библиотеки, читални, игрища, къпални и други.
Чл. 4. Управата на общежитието се грижи за настаняването на работа на освободените от общежитието лица.
Чл. 5. Настанените в общежитието могат да се поставят под надзора на органи на Народната милиция.
Чл. 6. Настаняване в общежитието се извършва с мотивирана заповед на директора на Народната милиция. Освобождаването става по доклад на управителя на общежитието до директора на Народната милиция.
Чл. 7. За устройствата и реда на общежитията и за настаняванията по чл. 7 ще се изработи специален правилник. Срокът за представяне не надминава шест месеца, освен ако бъде подновен с нова мотивирана заповед.

Разбира се, че целта на мероприятието съвсем не е издигането на трудовомобилизираните в морално и интелектуално отношение (чл. 2), а е потребността от извършването на различни видове физически труд на множество обекти в страната. Като страничен ефект е прочистването на градовете от елементи, които са противници на новата власт, но които не попадат в дотогава наречените категории врагове: фашисти от най-различни видове и разцветки, бивши държавни служители и чиновници, офицери, полицаи и техните семейства.

Категоризирането им като обществено безполезни, вредни и заслужаващи наказание или за отклоняване от престъпни склонности и навици вероятно е замислено като оправдание пред широкото българско общество, на което се разчита да заклейми „проститутки, сводници, сутеньори, изнудвачи, комарджии, просяци и безделници". Или поне да не приема с възмущение преследването на такива на пръв поглед антисоциални елементи.

Споменатите в чл. 3 мероприятия звучат не само странно, но и като цинична подигравка не само спрямо попадналите в трудовомобилизационните лагери, но и спрямо цялото българско общество. На 20 декември 1944 г. благопожеланията за провеждане и устройване на *„учебно-възпитателни и спортни занимания, излети и други подобни... библиотеки, читални, игрища, къпални и други"* се отнасят към съвсем различни хора в съвсем различни общества и в съвсем различно време. Да напомним ли, че *„излети, читални, игрища и къпални"* са все още трудно достъпни за много от децата на вече свободните българи в 2018 година, 74 години след фантазиите на БРП (к) и ОФ от 1944 г.? При това фантазии, касаещи престъпници, задържани, арестувани и населяващи концентрационни лагери.

Първата събрана група по чл. 1 се попълва с мобилизирането на 440 души от София, категоризирани като безделници. Техният труд, както и този на последвалите ги групи, е използван за строежа на пътища, жп линии, язовири, сгради, работа в мини, кариери, фабрики и др. По-често сред „безделниците" и „празноскитащите" попадат близки на вече осъдени, въдворени в ТВО и репресирани противници на режима.

Много голяма част от родините и близките на осъдени или преследвани от властта са лишени от възможността да работят по специалността си, а са и в невъзможност да намерят каква да е работа, дори най-тежкия физически труд. Същевременно въведената купонна система ги лишава и от елементарни възможности за изхранване и преживяване. Има съобщения за лагери на трудова мобилизация, които са организирани в 26 селища и 33 населени места в България.

Горните данни за изселванията и трудововъзпитателните лагери обхващат само периода до 1984 г. и не включват случаите на изселване по време на „Възродителния процес" поради липса на достъп до документите от този период.

Отделна Наредба-закон за трудововъзпитателните общежития за политически опасните лица е утвърдена с указ на регентите от 11.01.1945 г. Според нея:

Чл. 1. Лица, опасни за държавния ред и сигурност, могат да бъдат принудително настанявани в особени трудововъзпитателни общежития, обзаведени при някои държавни стопанства или предприятия, или в определени селища и поставени под надзора на Народната милиция.

Чл. 2. Настаняването става с мотивирана заповед на министъра на вътрешните работи, по доклад на директора на милицията след проведено дознание.

Чл. 3. Срокът за престояването в местата, указани в чл. 1 от настоящия закон, не надминава шест месеца, освен ако бъде подновен с нова мотивирана заповед от министъра на вътрешните работи.

Чл. 4. Особен правилник ще се изработи за реда и устройството на тия трудововъзпитателните общежития, а също и за реда в държавните стопанства, предприятия и в селищата, в които са настанени лицата по чл. 1 от настоящия закон.

През декември 1944 г. Антон Югов – министър на вътрешните работи – докладва в Политбюро, че изпратените в лагери и на принудителна работа са 37 347 души, отделно към юли 1945 г. са изселени 4325 семейства, или 11 875 души.

В началото на 1945 г. започва създаването на концентрационни лагери от съветски тип (ГУЛаг). Първите четири са: Трудово-изправително селище гара Белица, Светиврачка околия (край днешното с. Струмяни), извест-

но и като „Свети Врач"; Трудово-изправително селище язовира Росица, Севлиевско; Трудово-изправително селище с. Бошуля, Пазарджишко, и лагерът край река Джерман до Дупница.

Създаден е и лагер за жени в Петропавловския манастир край Лясковец, административно подчинен на лагера „Росица". През април 1945 г. лагерът „Белица" е преместен край Дупница като Трудово-изправително селище № 1 – Софийска област – Бобов дол – Дупница, а през ноември 1945 г. същият лагер е преместен при рудника „Куциян" като ТВО Перник.

През февруари 1947 г. лагерът край язовир „Росица" е закрит, а лагеристите са преместени в лагера „Куциян". От 1944 до 1962 г. в България действат 86 концлагера, сред които Белене, Слънчев бряг (край Ловеч), Свети Врач (Сандански), Богданов дол, Росица, пернишката мина „Куциян", урановите мини в Бобов дол, Николаево, Поручик Чунчево, Ножарево, Черново, Зелендол, Скравена. В 29 затвора в България се намират политически затворници.

Според доклад на Държавна сигурност до ЦК на БРП (к) от септември 1944 до май 1945 г. през лагерите и т.нар. трудови групи са преминали 184 360 души. Концлагер „Белене" е закриван и откриван няколко пъти, чак до 1984 г., където се въдворяват български турци, отказали да сменят имената си с български.

Съгласно нареждания, издадени в СССР още през декември 1944 г., всички трудоспособни германци (мъжете между 17 и 45 г. и жените между 18 и 30 г.) от Румъния, Югославия, Унгария, България и Чехословакия, независимо от поданството им, трябва да бъдат изпратени в съветски лагери за принудителен труд („репарация чрез труд"). Разузнавачи от СМЕРШ установяват 551 049 лица от немска националност на завладените територии. За България те са 1089. За тях се открива през март 1945 г. лагерът Зелендол край Горна Джумая (Благоевград). Там са изпратени поданици на победените Германия, Австрия и Унгария и лица от смесени бракове – няколкостотин жени, деца и възрастни мъже.

Закон за защита на народната власт

В разгара на заседанията на съставите на Народния съд, във военна обстановка, когато българската армия е подгонена по Унгарската пуста да се сражава с германците и да умира за чужда кауза, и само малко повече от месец след като влизат в сила двете Наредби-закони за създаване на концлагери, правителството на ОФ разширява допълнително пълномощията на властта за борба с нейните врагове, като издава т.нар. Наредба-закон за защита на

народната власт (ЗЗНВ). Тя е публикувана на 26 януари 1945 г., но влиза в сила от 17 март с.г. Тази Наредба-закон за първи път прокламира публично, официално и безусловно Отечествения фронт като носител и повелител на върховната власт в България.

Член Първи изрично посочва политическата организация, която държи властта, и предупреждава: „Който в страната или в чужбина образува или ръководи организация с фашистка идеология, която си поставя за цел събарянето, подравянето или отслабването властта на Отечествения фронт, се наказва с **доживотен строг тъмничен затвор** или **смърт**." (Акцентът е мой.) Една коалиция от партии, дошла на власт чрез преврат, се самообявява за носител на държавността и се самоопределя като недосегаем източник на власт и държавност.

Формално обаче организация, която не е с фашистка идеология, може да си поставя за цел „събарянето, подравянето или отслабването властта на Отечествения фронт". На практика, разбира се, подобни действия се заплащат със затвор, изпращане в концлагер, а нерядко и със смърт. Още на 12 октомври 1944 г. НК на ОФ определя демократите, радикалите, привържениците на БЗНС „Врабча" с лидер Димитър Гичев и социалдемократите на Кръстю Пастухов като „своеобразни профашисти", „идеолози и проводници на великобългарския шовинизъм", които трябва да отговарят пред Народния съд.

В ЗЗНВ се изброяват различни групи състави за посегателства срещу наложения строй на управление (Отечествения фронт), а не срещу държавата, които се определят за престъпни. Между санкционираните престъпления са унищожение или разграбване на обществени хранителни припаси, което се наказва с „доживотен строг тъмничен затвор, а в тежки случаи – със смърт", също така увреждане на обществена собственост, разпространяване на неверни слухове и съобщения, неизпълнение на наряди и задачи, укриване, повреждане или унищожаване на материали, стоки или машинни съоръжения.

За първи път се появява структурата „знаел – не казал": Чл. 12. „Онзи, който знае, че се приготовлява или че е извършено някое от посочените в тази наредба-закон престъпни деяния, и не съобщи за това на властта, се наказва с тъмничен затвор". Конфискуват се печатниците, които печатат произведения, забранени от наредбата-закон, а собствениците им се наказват с тъмничен затвор или строг тъмничен затвор. По всички членове на наредбата-закон се предвиждат тежки наказания и рязко разширяване и повишаване на минималните и максималните присъди. От общо 18 негови текста в 6 от тях наказанията са доживотен строг тъмничен затвор и смърт.

На пръв поглед ЗЗНВ наподобява ЗЗД в сила от 1925 до 1944 г. Някои от клаузите му се срещат и в наказателните кодекси на демократични страни. Принципите, залегнали в него – поддържане и укрепване на съществуващия

политически и социален строй, – присъстват и в сегашното право на ЕС, както и на България.

Това, което решително го отличава, е посочването на една-единичка политическа организация – Отечествения фронт – като носител и изразител на държавността. ЗЗНВ има за цел да ограничи управлението на България само до една група/партия/организация, която е много ясно и конкретно формулирана. ЗЗД не укрепва властта на Демократичния сговор, който е неговият създател. ЗЗД служи на държавата, но не на една конкретна партия. Точно поради това следващите български правителства след Демократичния сговор: Народният блок от 1931 г., даже дошлите на власт с преврат дейци на военния съюз и „Звено", правителствата на Кьосеиванов, Филов и Божилов, не отмениха ЗЗД, в известни случаи дори го разшириха и подобриха.

Вярно е, че ЗЗД беше насочен против една специфично назована група/партия/организация – комунистическата партия, – но и тя е била санкционирана САМО когато се е опитвала да вземе властта по насилствен начин: чрез атентати, убийства, въоръжени бунтове и военни действия, които освен това са в служба на ЧУЖДА държава. Двата принципа, които БКП е отстоявала неуморно и постоянно от 1919 до 1944 г.: въоръжена революция за сриване на обществения ред и вземане на властта и подчинение на интересите и органите на чужда държава, никога не са били прикрити, а са се прокламирали официално. ДЕЙСТВИЯ като тези, употребявани и прилагани от БКП, се преследват легитимно от всички демократични държави и в момента.

Основополагащите принципи на защитаваща себе си демокрация са залегнали например в законодателството на Германия след Втората световна война и до ден днешен. В един от членовете на немския основен закон се казва, че се забраняват партии и организации, имащи за цел насилствена смяна на конституционния режим. Партиите трябва да имат демократична структура и да са отворени за членство към всички групи, като трябва да си поставят и демократично изпълними цели. В резултат от този закон са забранени партиите – наследници на националсоциалистическата и комунистическата през 50-те години, и е постигната една много здрава и успешна политическа система, в която участниците в политическия живот на страната са отговорни, демократични партии, а не терористични групировки. Българското законодателство след 1989 г. не е много по-различно – вж. Приложение № 3: Съвременно законодателство: НПК на България.

ЗЗД не забранява политическата дейност на която и да е партия или група хора, които действат с мирни средства и желаят да постигнат целите си чрез убеждение на обществото в рамките и с ограниченията, които социалната структура и конституционните разпоредби са осъществили, и с правила, които важат за всички участници в политическия живот на България. Комунистическата партия е единственото изключение, и то защото е действала и действа насил-

ствено, подклаждала е и подклажда метежи и е организирала и организира атентати, убийства и терор с цел да разруши обществения ред и сигурност.

И наистина, когато комунистите под една или друга легална форма са участвали в местни и парламентарни избори и са приемали изградената държавна, политическа и социална структура, те не са били преследвани, даже след метежа от 1923 г., имали са успехи и вероятно биха продължили да имат, без да прибягват към насилие. Дали биха успели да дойдат на власт чрез избори е въпрос, който така и не получи отговор поради факта, че БКП сама се отрече от половинчатите и неохотни опити за легално съществуване (наложено ѝ от Москва и Коминтерна?), постави се извън закона и продължи развитието си по пътя на въоръжена борба, в която шансовете ѝ за успех не бяха особено големи.

Но дотук свършват приликите между рестриктивните клаузи на ЗЗНВ, ЗЗД и разпоредбите в демократичните държави. Разликите са много по-съществени и съвсем не са в полза на Наредбата-закон от 1945 г. Тя забранява фактически участието на всички други организации в политическия живот на България, като дава право на единствената организация – Отечествения фронт – да определя „фашисткия" характер на организация, която би се опитала да се съревновава с ОФ за властта.

Дава се изключителното право на ОФ да установява **замисъла** на евентуални нарушители на ЗЗНВ. На тежки наказания подлежат разпространителите на „неверни слухове и съобщения" (чл. 7), подразбира се, че ОФ ще определя дали са „неверни", наказват се неизпълнилите стопански разпоредби, като наряди например (чл. 10), конфискуват се печатниците, които печатат неверните съобщения, а печатарите се наказват (чл. 13), санкционира се не действие, а „изповядване на фашистки разбирания и идеи" (чл. 14) и т.н.

Динамиката на терора – фази и периоди

С развитието на терора – постоянна и неизменна част от комунистическото всекидневие от септември 1944 г. до ноември 1989 г. (а както се видя, и през периода ПРЕДИ 9 септември 1944 г.), се различават няколко добре очертани динамични момента, които заслужава да бъдат споменати.

По примера на СССР, който е привнесен и в България, първо се разгромяват най-лошите, най-коварните и най-опасните врагове на партията: това са свалените от власт – управници, военни, полицаи, целият политически, социален и стопански елит – и то по специално изградена градация. След справянето с тях, относително, разбира се, понеже по логиката на комунистическото мислене те непрекъснато прорастват и се появяват отново и отно-

во, идва разправата със съюзниците: с тези, които са им помогнали да дойдат на власт. И които са участвали заедно с тях (за известно време) в управлението на страната, носещи еднаква с комунистите отговорност за действията си. Третата категория подходящи за разправа и разгром са нежеланите елементи вътре в компартията, т.нар. „врагове с партиен билет".

Но през процеса на перманентно громене на врагове никой не е забравен, в най-добрия случай той е временно поставен на второ място. По този начин трите аспекта на терора съществуват едновременно и вървят ръка за ръка, те показват по-скоро развитието и динамиката на терора, който на моменти се съсредоточава върху отделни случаи. Разгромът на най-важния враг въобще не приключва, той продължава заедно с разправата със съюзниците, а след това и с враговете вътре в партията. Бдителността, по-скоро мнителността, е постоянен спътник на комунистическото всекидневие. Никой от враговете не е никога пренебрегнат, изоставен или забравен.

Според партийната логика трите основни врагове: старата класа, съюзниците и съгрешилите партийци, са еднакво лоши и вредни и нерядко те влизат във взаимодействие помежду си, понеже врагът им е общ: комунистическото управление. Затова става неизбежно изтръгването на признания от съюзници или партийци – нарочени за разправа – за връзките им с основния класов враг – „старите, закоравели и недоубити фашисти". Тези връзки се появяват при всички съдебни процеси с политически привкус през цялото съществуване на комунистическата система.

Никола Петков трябваше да признае връзки със „старите фашисти": обективно, понеже действията му против властта помагат на бившите управници да продължат съществуването си и да вредят. Както и поради личните си връзки с конспиратори, също както Трайчо Костов трябваше да признае, че е бил в служба на англо-американските империалисти, на Тито, но и на „монархофашистите" преди 9 септември.

Постоянното състояние на терор, съществуващо по време на комунистическото управление, изключва възможността за постигане на обществен мир или поне на негово подобие. Съгласно марксизма-ленинизма класов мир е невъзможно да бъде постигнат, диктатурата на пролетариата неизбежно ще унищожава и ликвидира без пощада класовите си врагове. Хармоничен обществен живот и вечен мир и спокойствие може да се очаква само при завършването на построяването на безкласовото общество на комунизма, а и то не може да бъде окончателно, докато съществува на планетата дори най-малката вероятност от обрат. За да може да бъде постигнато вечното щастие на комунизма, е необходимо целият свят да бъде управляван от комунисти. И тогава, може би...

Най опасните врагове, тези, от които може да се очаква съпротива, се громят първи. Това са бившите управляващи и репресивната машина, изгра-

дена от тях, в българския случай регенти, министри, депутати и заедно с тях военни, полицаи и съдии. И разбира се, интелектуалци, писатели, журналисти, художници и музиканти, които са обслужвали стария режим.

Официалната разправа с тях се състоя през периода от декември 1944 г. до май 1945 г., когато заседаваха различните състави на Народния съд. Гордостта от постигнатите резултати е видна: Георги Петров, Главният народен обвинител – вече цитиран, – пише:

Имаме едно почти пълно кастриране на върховете на кървавия фашистки апарат в нашата страна.

Да си припомним датата на доклада му до ЦК на БРП (к) – тя е 3 юли 1945 г. Личи, че задачата е била изпълнена. Макар и не съвсем. Самият народен обвинител говори условно, той казва: *„**почти** пълно кастриране"*, което може да означава, че предстои още работа, докато се постигне пълен успех.

Разискванията в ЦК на БРП по доклада му също разкриват, че задачата по всяка вероятност не е завършена и процесът на репресии и убийства ще продължава. Той ще продължи дълги години (вечно!), ще засегне също семействата и близките на загиналите, които ще бъдат преследвани in perpetuum. За постъпване във висше учебно заведение, на работа или за пътуване в чужбина трябва да се попълни формуляр, в който е необходимо да се отговори на въпроса:

Имате ли член от семейството, засегнат от мероприятията на народната власт?

Положителният отговор е за сметка на отговорилия.

Но не са само близките на засегнатите, които страдат. За зла участ има редица негодници, които по един или друг начин са избегнали полагащото им се наказание, укрили са се, претендирали са, че са се поправили, разчитали са на добротата или наивността на функционерите на народната власт и по някакъв начин са избегнали наказание. Това неминуемо и бързо се поправя, понеже за подобни простъпки няма давност, макар че понякога има амнистия (от „амнезия" – забравяне, пренебрегване) или помилване (от милост, доброта).

Такава е съдбата на всички, минали през следствия, участъци, Държавна сигурност, концлагери, затвори, поправителни лудници, изселени, въдворени и други, имащи нещастието да са били белязани като врагове по един или друг начин. Техният брой съвсем не е малък, с времето той се увеличава, вместо да намалява, и към 1989 г. наброява повече от два милиона българи.

На 7 ноември 1944 г. Георги Дамянов, завеждащ военния отдел на комунистическата партия, докладва на Георги Димитров в Москва, че за Народния

съд са арестувани и разследвани 17 генерали, 45 полковници, 45 подполковници, 38 майори, 123 капитани, 204 поручици, 234 подпоручици и 40 офицерски кандидати – общо 746. Издирват се още 687 офицери, една част от които се укриват, други са на фронта, а трети „не ги дават началниците им"; предстои да бъдат изгонени от армията и други 1650 офицери. Офицерски чин са получили 720 души партизани, повечето без военна подготовка и дори без средно образование.

След присъдите срещу регентите, министрите, народните представители и царските съветници – Първи и Втори състав на Народния съд – следват процесите срещу военни лица: членовете на Висшия военен съвет, щаба на войската, Разузнавателния отдел към министерството на войната и други офицери.

На 15 март 1945 г. първият процес на Четвърти върховен състав на Народния съд срещу 142 офицери от командването на войската завършва с 30 смъртни присъди и 26 присъди на доживотен затвор. Както и при изпълнението на присъдите по Първия и Втория състав на Народния съд, остава в сила твърдението, че смъртните присъди са изпълнени същата вечер на софийските гробища.

На 21 април 1945 г. завършва вторият процес на Четвърти върховен състав на Народния съд срещу 137 генерали и офицери. Издадени са 17 смъртни и 13 доживотни присъди. Между осъдените на смърт и пълна конфискация на имуществото са бившият военен министър генерал Христо Луков, убит през февруари 1943 г. от комунистическа терористична група, и генерал Петър Цанков, началник на ШЗО, убит по време на следствието.

През следващата 1946 г. започват масови уволнения на офицери. През юни по нареждане на отдел „Военен" на ЦК на БРП (к) военният министър Дамян Велчев издава заповед за уволнението на 245 офицери „за груби фашистки прояви и в интерес на службата". На 2 юли е приет Закон за ръководство и контрол на войската, по силата на който от армията са изгонени около 2000 офицери „с фашистки, реставраторски и антидемократични проявления".

През юли с.г. със заповеди на военния министър са уволнени 688 офицери. През следващия месец – още 609 офицери и се готви нов списък за уволнения. На 26 септември 1946 г. военният министър, генерал-лейтенант Дамян Велчев, един от главните участници в превратa от 9 септември 1944 г., изпаднал в немилост пред новите си господари, е принуден да подаде оставка. Приятелят му Кимон Георгиев му издейства назначение като пълномощен министър в Берн. Велчев напуска България, става „невъзвращенец" и умира в чужбина. Както е известно, преди смъртта си генералът дори участва в антикомунистически военни организации на емигранти от новите социалистически страни.

Нови съдебни процеси: анархисти, земеделци, легионери, социалдемократи

На 5 август 1946 г. в София започва съдебен процес срещу военната конспирация „Цар Крум". Ръководителят ѝ, подполковник Антон Кръстев Иновски, е осъден на смърт за създаване на „тайна фашистка организация" в армията, а останалите 6 подсъдими – на различни срокове затвор.

През януари–февруари 1947 г. се води процес срещу нелегалната военна организация „Неутрален офицер". Обвинението се опитва – и успява – да свърже конспирацията с опозиционния БЗНС на Никола Петков. Четирима офицери получават по 15 години строг тъмничен затвор за създаване на „тайна организация с фашистка идеология" за насилствено сваляне на властта. Други 19 души получават различни срокове затвор. През май 1947 г. главният подсъдим о.з. генерал Иван Попов е осъден на 15 години затвор.

През октомври 1947 г. в София се провежда нов процес срещу военни чинове. Той е срещу 39 членове на организацията „Военен съюз", обвинени в създаване на „фашистка организация с цел събарянето на установената власт". Главният обвиняем е генерал-майор Кирил Станчев, участник в деветосептемврийския преврат и командир на 2-ра армия във войната срещу германците през 1944–1945 г. Той е осъден на доживотен затвор, през 1959 г. е амнистиран и реабилитиран през следващата година.

На 26 юни 1946 г. летците поручици Владимир Александров и Найден Стоянов забягват със самолетите си в Италия. Почти целият летателен състав на 2/6 изтребителен орляк е арестуван, даден под съд и получава тежки присъди „за назидание".

Не са забравени и съдиите. Към края на юли 1945 г. при извършена чистка в съдебното ведомство са уволнени 178 съдии и прокурори при общ брой 618 души за цялата страна. Уволнението става по предложение на ОФ комитетите и след промяна в закона за съдилищата, като е премахната несменяемостта на съдиите и прокурорите.

Идва ред на съюзниците и т.нар. „спътници – придружители" (fellow-travellers). Още през март 1945 г. в Княжево, София, се провежда Националната конференция на Федерацията на анархистите в България (ФАКБ), която е разтурена от властта. Арестувани са 86 от 105-те явили се делегати и са отведени в „Дома на слепите" – следствен арест на Държавна сигурност. Няколко десетки от тях са изпратени в един от първите концлагери до Дупница край река Джерман, оттам са препратени в Богданов дол, а повечето от тях завършват в Белене.

Анархистите са съюзници на комунистите в съпротивата преди 9 септември 1944 г. Немалка част от тях са току-що излезли от лагери и затвори, но се

явяват противници на комунистите, по-скоро съперници в борбата за овладяване на същата членска маса. Комунистите ги обвиняват като проводници на опортюнизъм, авантюризъм и антипролетарска идеология и противници на диктатурата на пролетариата, че се борят против СССР и БРП (к). ФАКБ е забранена и обявена като съюзник на фашизма.

Влиянието на ФАКБ обаче не намалява, а се разширява и има съобщения, че през 1945 г. анархистите, заедно с анархосиндикалистите са наброявали 12 000 души. През август 1946 г. в София се свиква нелегална национална конференция на ФАКБ, в която са участвали около 50 делегати от 40 регионални съюза, обединяващи около 400 местни групи и организации. Анархистите през цялото време на комунистическото управление са постоянни обитатели на затворите и лагерите, но въпреки това се държаха достойно, бяха колегиални и не измениха на идеите си. Те бяха активни и в емиграция, където поддържаха връзки с международни анархистични съюзи и обединения, а дейността им продължава и до наши дни.

Най-голямата партия в България по това време, която е и най-верният съюзник на БРП (к) – това е БЗНС. Тя първа попада под ударите на комунистите. Завърналият се на 23 септември 1944 г. от емиграция земеделски водач д-р Георги Михов Димитров (Гемето) за много кратко време организира членската маса на земеделците, които са особено активни през зимата на 1944–1945 г. Говори се, че броят им е стигнал 750 000, невероятно число, но все пак числеността им стъписва комунистите.

След включването на българската армия във войната срещу Германия Гемето издига лозунга „мир, хляб, свобода“ и комунистите започват кампания срещу него. Той е обвинен, че създава на пораженчески настроения сред армията и в опити да разруши единството на Отечествения фронт. Всички тези обвинения кулминират през януари 1945 г., когато под натиска на комунистите и съветския генерал Бирюзов на заседание на Върховния съюзен съвет на БЗНС д-р Г. М. Димитров е принуден да подаде оставка като главен секретар на Земеделския съюз. За главен секретар е избран Никола Петков.

На 21 април 1945 г. Софийската прокуратура заповядва Гемето да бъде арестуван и да бъде изпратен в ТВО. Поради заболяване е поставен под домашен арест. Четиримата земеделски министри са притискани от комунистическите им съюзници окончателно да прочистят организацията си от „геметовщината“, но те отказват.

На свиканата извънредна конференция от леви земеделци на 8–9 май 1945 г. се взема решение за изгонване на геметовците от БЗНС и за пълно сътрудничество с комунистите. Никола Петков, земеделските министри и вероятно мнозинството от членовете на БЗНС не признават решенията на конференцията, но имуществото на БЗНС и вестникът им попадат в ръцете на Александър Оббов и съмишлениците му, които остават верни на комунистическата партия.

На 23 май Г. М. Димитров бяга от апартамента си на бул. „Граф Игнатиев" и се укрива в дома на бившата си секретарка Мара Рачева, която успява да го свърже с британската мисия. В ранните часове на другия ден полковник Бейли и лейтенант Макинтош от британската мисия в София отвеждат с кола Гемето в резиденцията на представителя на американската военна мисия Мейнард Барнс. Същата вечер Мара Рачева е арестувана от Държавна сигурност. След няколкодневни изтезания тя е убита, а официално се съобщава, че се е самоубила, хвърляйки се от четвъртия етаж на сградата. Полковник Бейли съобщава в Лондон:

Получих информация от лекаря, полагал грижи за майката на момичето: когато ковчегът е бил отворен, са били констатирани следните телесни повреди, трудно обясними с ефекта от падане от прозорец, разположен било на втория, било на четвъртия етаж:
1. Всички нокти на краката са били изтръгнати.
2. Три пръста на лявата ръка са били пречупени.
3. Двете уши са били отсечени.
4. Изтръгнато е зърното на дясната гърда.
5. Изтръгнат е също езикът и всички зъби са избити.
6. Кожен фрагмент с около петсантиметрова дължина е одран в областта на корема.
По лесно обясними причини всички настоявания да бъде съставен протокол, констатиращ наличието на приведените факти, са били отхвърлени.

Съобщава се, че телеграмата на полковник Бейли стигнала до кабинета на министър-председателя Уинстън Чърчил, който намерил за нужно да отправи следната бележка до Външното министерство (Foreign Office):

Какъв е целият ужас около това, че секретарката на Петков е била изтезавана? Ако Димитров [д-р Г. М. Димитров] *е бил британски агент, в такъв случай ние следва да го защитим с цялата внушаваща респект сила на британския флаг.*

Но Гемето не получава убежище при англичаните, а при американците.

Димитров прекарва във вилата на Мейнард Барнс повече от три месеца. След продължителни преговори между американци, съветски военни и българи (англичаните, изглежда, са резервирани) на 5 септември правителството издава паспорти на д-р Димитров и съпругата му и те напускат България с американски военен самолет. Двете им деца остават в София. Александър почива на 25-годишна възраст, а в края на 60-те години Анастасия получава паспорт и заминава за САЩ. Д-р Г. М. Димитров почина във Вашингтон през 1972 г., а дъщеря му – Анастасия Мозер – след 1989 г. се завръща в България и прави, макар и за кратко, политическа кариера.

На 31 юли 1945 г. Никола Петков напуска правителството на Кимон Георгиев. Останалите трима земеделски министри – Асен Павлов, Борис Бумбаров и Ангел Държански, заедно с Григор Чешмеджиев от БРСДП и професор Петко Стоянов, независим, напускат на 16 август и обявяват, че няма да участват в изборите.

БЗНС се разцепва. Александър Оббов заема мястото на Асен Павлов като министър на земеделието и държавните имоти, а Георги Драгнев от БЗНС – поста на Борис Бумбаров като министър на обществените сгради, пътищата и благоустройството. Професор Станчо Чолаков от „Звено" става министър на финансите – заема поста на професор Петко Стоянов.

БРСДП също се разцепва. В края на май 1945 г. групата около Димитър Нейков, който остава в правителството, отстранява Коста Лулчев от поста главен секретар на БРСДП. На негово място е избран Димитър Нейков. През юни Кръстьо Пастухов, Григор Чешмеджиев, Атанас Москов и др. свикват конгрес, който избира нов Централен комитет и възприема името РСДП (обединена), за разлика от сателитната на комунистите БРСДП.

Радикалите също са разцепени. Водачът им, възрастният политик Стоян Костурков, който е влязъл в правителството в края на септември, се е самоизключил според решенията на възстановената радикална партия, която също започва да се нарича „обединена".

Под натиск от САЩ и Великобритания правителството на ОФ разрешава легализирането и на други опозиционни партии. До края на септември 1945 г. са регистрирани БЗНС със секретар Никола Петков, РСДП (о) с главен секретар Коста Лулчев, Демократическата партия на Никола Мушанов и Александър Гиргинов и Радикалната партия (обединена). Разрешено е издаването на техните партийни вестници.

Насрочените за 26 август 1945 г. парламентарни избори, отложени за 18 ноември, се провеждат без участието на опозиционните партии, които ги бойкотират. В избраното XXVI обикновено народно събрание Отечественият фронт печели всички места в парламента. При избирателна активност от 86% (3 853 097 души) подадените за ОФ бюлетини са 88,18% от гласувалите.

На пръв поглед комунистите нямат мнозинство. БРП (к) и БЗНС имат по 94 депутати от общо 276, „Звено" имат 45, БРСДП – 31, Радикалната партия – 11, и 1 независим депутат. БЗНС, БРСДП и Радикалната партия се представляват от членовете им, които са останали в ОФ като лоялни съюзници на комунистите. В действителност местата са предварително определени, понеже ОФ участва с обща листа. За председател на Народното събрание е избран Васил Коларов.

Следва натиск от страна на САЩ и Великобритания, които настояват да има представително управление с участие на опозицията. Едновременно с

това върху опозицията е оказан още по-силен натиск от страна на СССР, генерал Бирюзов и българските комунисти тя да съгласи да предложи, но само двама министри. Разбира се, без важни портфейли като вътрешното министерство, правосъдието или войната. В крайна сметка до споразумение не се стигна. Опозицията е уверена, че правителството евентуално ще отстъпи под натиска на западните съюзници, докато Сталин твърдо е решил да не се отстъпва по никакъв начин. Следователно и позицията на ОФ правителството се втвърдява и компромисът става непостижим. Двете страни водят позиционна битка, но времето явно не работи в полза на опозицията.

Филип Мозли, бивш политически съветник на Европейския консултативен съвет, който присъства на Потсдамската конференция, си спомня, че Сталин изразява дълбока загриженост за предложените свободни избори в Източна Европа:

Всяко свободно избрано правителство би било антисъветско, а това ние не можем да разрешим.

На 21 март 1946 г., след провала на преговорите с опозицията, правителството подава оставка и след десет дни е съставено ново. В него влизат петима комунисти, по четирима министри от БЗНС и „Звено", двама социалдемократи, един радикал и един независим. Тенденцията е – одобрена/наложена от Москва – да се прекратят опитите за преговори с опозицията, тя да бъде изолирана, както и да се предприемат мерки за постепенното ѝ ликвидиране.

Върху решенията, дошли от Москва, рефлектира и промяната на отношенията между СССР и военновременните му съюзници, особено след речта на Чърчил от 5 март 1946 г. във Фултън, САЩ. В тази реч – смятана за начало на Студената война – бившият английски министър-председател ясно и определено посочва СССР като противник и набелязва принципите и структурата на обединението на западните демокрации за противопоставянето им на съветския тоталитаризъм.

В края на май 1946 г. започва съдебен процес срещу Г. М. Димитров и 17 членове на Земеделския младежки съюз. Процесът продължава до 12 юли с.г. Задочно са осъдени Ценко Барев, Вакрил Янев и Г. М. Димитров, който получава доживотна присъда. Това е началото на серия съдебни процеси срещу представители на опозицията.

На 20 юни 1946 г. в пресата се появява съобщение за разкрита „фашистка" легионерска конспирация, т.нар. *Първи легионерски център* – сформиран в София от комитет от 8 души, ръководен от 30-годишния студент Петър Вътов Петров. Според властите това е била широка нелегална организация за въоръжена борба, която е възстановила легионерските структури и е влязла във връзка с Кръстьо Пастухов от БРСДП (о) и с Владимир Куртев от ВМРО. Съдебният процес се провежда от 2 до 10 декември 1946 г. През

месеците от задържането на обвиняемите до започването на процеса срещу тях в София и в провинцията са извършени допълнителни арести и съдебни процеси над младежи легионери.

На процеса легионерите са обвинени по ЗЗНВ, че са създали организация за възстановяване на националните легиони

с цел събаряне на установената държавна власт с преврати и терористически действия.

Подсъдими са 18 души. Петър Вътов Петров, ръководител на Центъра, и Илия Минев (за когото не са приведени доказателства за нелегална дейност, но на процеса той се изказва твърдо срещу комунистическата власт) са осъдени на доживотен строг тъмничен затвор, а Иван Долев, Димитър Додев и Георги поп Ценов получават различни срокове затвор.

От 6 до 27 юни протича процес срещу Кръстю Пастухов от РСДП (о), обвинен е, че със статии във вестника на партията „Свободен народ" е

накърнил достойнството и боевата сила на българската армия.

72-годишният социалдемократ е осъден на 5 години строг тъмничен затвор. На 25 август 1949 г. е удушен в килията си в Сливенския затвор.

На 8 юни в редакцията на вестник „Народно земеделско знаме", орган на БЗНС „Никола Петков", е жестоко пребит редакторът на вестника, поетът Трифон Кунев, който е председател на Съюза на българските писатели (от ноември 1944 г.). След побоя е арестуван заради книгата си *„Ситни дребни... като камилчета"* и без обвинение е затворен в Централния софийски затвор за 5 месеца. През ноември 1946 г. е освободен заради избирането му за депутат, но след разгрома на обединената опозиция отново е арестуван. Осъден е на 5 години затвор, пуснат е на свобода на 14 януари 1951 г.

От 7 до 13 август в София се води съдебен процес срещу Цвети Иванов, главен редактор на органа на РСДП (о) „Свободен народ". Обвинен е в клевета срещу властта. Осъден е на 1 година, 7 месеца и 15 дни строг тъмничен затвор. След изтърпяване на присъдата си, на 36-годишна възраст, е изпратен в концлагера Белене, където на 23 юли 1950 г. мъчително умира от тетанус.

Ликвидиране на монархията – краят на Третото българско царство

Правителството решава на 8 септември 1946 г. да насрочи референдум за ликвидиране на монархията и за обявяване на „народна република". Всички официално регистрирани партии в България – правителствени и опози-

ционни, с изключение на демократическата – се обявяват за република. Въпреки предрешения резултат случаите на натиск и насилие върху избирателите изобилстват. В редица градове и села не са малко и успешните опити за фалшификация на резултатите. Според официално оповестените резултати от 4 509 354 гласоподаватели в референдума са участвали 4 132 007 души (91,63%), като 92,72% от гласувалите се обявяват за премахването на монархията и обявяването на страната за република.

Референдумът се провежда в условия на съветска окупация и политически репресии, атмосфера на страх, в редица избирателни пунктове липсват бюлетини за монархията, но резултатите не са оспорени от опозицията, която е републикански настроена.

На 15 септември 1946 г. XXVI народно събрание провъзгласява България за народна република. Третото българско царство престава да съществува, регентският съвет е разпуснат. След премахването на монархията председателят на парламента Васил Коларов изпълнява функциите на държавен глава. Той заема длъжността „председател на Временното председателство на републиката" от 15 септември 1946 г. до 7 ноември 1947 г., когато влиза в сила новата (т.нар. димитровска) конституция.

Невръстният цар Симеон II, майка му царица Йоанна и сестра му княгиня Мария-Луиза са принудени веднага (в срок от няколко дни) да напуснат страната. Отправят се към Египет, а през 1951 г. заминават за Испания.

Правителството на ОФ насрочва на 27 октомври избори за Велико народно събрание (ВНС). Предвижда се то да изработи нова конституция. Ако погледнем в ретроспекция, ще видим, че това е последното Народно събрание, в изборите за което ще участват партии, които са в опозиция на режима.

От началото на предизборната кампания до деня на изборите опозиционните партии обвиняват управляващите, че не изпълняват поетия си ангажимент да осигурят свободни избори. Нещо повече – те съобщават за организирани групи, които брутално разгонват опозиционните събрания и избиват известни опозиционни дейци, че възпрепятстват гласуването на привържениците на опозицията, че върви подготовка за фалшифициране на изборите. Вестникът на БЗНС–Никола Петков има специална рубрика

Ние твърдим, че в България няма свобода и демокрация. Ето факти и документи,

в която всеки ден се съобщава за терор, преследвания и убийства във връзка с предстоящите избори. Представителите на САЩ и Великобритания предлагат на Петков и Лулчев да не участват в изборите, което не може да стане поради липсата на време да се предупредят организациите по места.

В изборите за VI ВНС, което трябва да изработи конституция, избирателната активност достига 92,6%. ОФ излиза с обща листа, в която местата са предварително разпределени между участващите партии във Фронта. Те

получават 70,10% и 366 депутати, от които 277 комунисти, а останалите 89 са за другите ОФ партии.

Въпреки терора и насилието за опозицията гласуват 1 205 000 души – 28,35%. Опозиционерите също участват с обща листа и получават 99 депутати. За да покажат, че са „демократи" и не са „фашисти", както и че не са забравили лозунга от 1945 г. „Няма демократи извън ОФ!", обединената опозиция решава да участва в изборите под името „ОФ Опозиция".

За председател на VI велико народно събрание е избран Васил Коларов. В хода на заседанията 90 народни представители от опозицията са отстранени от парламента и са арестувани.

На 22 ноември 1946 г., след съгласуване с Москва (веднага след изборите Георги Димитров отива в СССР за срещи със Сталин и Политбюро на ВКП (б)), е обявено съставянето на ново правителство. В него влизат десет комунисти, петима от БЗНС, по двама от „Звено" и от БРСДП и един независим. Министър-председател е Георги Димитров.

Великото народно събрание е избрано по неконституционен начин, понеже формално Търновската конституция е още в сила. То продължава работата си още три години като Обикновено народно събрание чак до 21 октомври 1949 г. И остава в историята като символ на окончателния разгром на парламентарната опозиция в България. От общо 99 опозиционни народни представители 90 са отстранени, арестувани или съдени, Никола Петков, водачът ѝ, е обесен.

През месеците февруари и март 1947 г. са организирани спонтанни студентски протести под лозунга „Вън партиите от университетите и училищата!".

Подготвяният закон за висшето образование предвижда ликвидирането на автономията на висшите учебни заведения и въвежда предимства за приема на партизани и политзатворници в университетите. Протестите в София са организирани от студентските организации на земеделци, социалдемократи и анархисти и са най-масови в Медицинския и Агрономическия факултет. Студентска делегация се среща с министъра на народната просвета Минчо Нейчев, след което започват протестни акции, митинги и демонстрации, разпространяване на листовки. След десет дни на протести организаторите са арестувани и въдворени в концлагер.

На 5 юни 1947 г. Великото народно събрание отнема депутатския имунитет на Никола Петков. Той веднага е арестуван в самия парламент по обвинение, че е подготвял въоръжен държавен преврат с помощта на военни организации. По същото време – 12–14 юни – вече тече процес срещу Петър Коев от ръководството на опозиционния БЗНС. Той е замислен за подготвяне на обвинението срещу Никола Петков. Коев е осъден на 12 години и 6 месеца строг тъмничен затвор като „идеен подбудител" на създаването на

тайната военна организация „Неутрален офицер". Представените пред съда негови признания са изтръгнати след жестоки мъчения.

Следствието на Никола Петков, водено от Държавна сигурност, не напредва, понеже обвиняемият отказва да признае абсурдните обвинения срещу него. От Москва в помощ на българските следователи са изпратени съветски инструктори от НКГБ. Въпросите се обсъждат в ЦК с ръководството на БКП: Георги Димитров, Васил Коларов, Трайчо Костов, Антон Югов и Владимир Поптомов. Участват и Руси Христозов, директор на Народната милиция, и генерал Петър Вранчев, шеф на РУ към МНО.

На 5 август, два месеца след ареста на Никола Петков, обвинителният акт е подготвен, доставен и връчен на обвиняемия. И пред съда Петков отхвърля обвиненията в конспирация за държавен преврат и не се признава за виновен. На 16 август е произнесена смъртната му присъда, която е изпълнена на 23 септември в Софийския централен затвор. Автентичността на представената за публикация жалба от осъдения, в която признава вината си и моли за милост, е спорна.

Десет дни след произнасянето на смъртната присъда на Никола Петков Народното събрание приема Закон за забрана и разтурване на БЗНС „Никола Петков" и на Земеделския младежки съюз. Разпуска се парламентарната им група, имуществото им се конфискува, опитите за възстановяване на партията ще се наказват по Наредбата-закон за защита на народната власт.

Най-голямото постижение на ВНС е приемането на нова конституция. Тя е известна като „димитровска" и е в сила до май 1971 г., когато е приета т.нар. „живковска" конституция на България.

На 4 декември 1947 г. с 364 гласа „за" (от 465 избрани депутати) конституцията е приета на трето четене. На 6 декември 1947 г. тя влиза в сила с публикуването ѝ в „Държавен вестник". Конституцията урежда държавното устройство, правата и задълженията на гражданите и най-вече обществено-стопанските отношения за прехода към социализма.

Върховен законодателен орган е еднокамарното Народно събрание, което е изборно и работи на сесии. Постоянно действащ висш орган на държавната власт е Президиумът на Народното събрание. Изпълнителната власт принадлежи на Министерския съвет. Местното управление е двустепенно в околии и окръзи и се осъществява от народни съвети, които са изборни. Най-висшата съдебна инстанция е Върховният съд.

Член Първи на новата конституция гласи:

България е Народна Република с представително управление, създадена и утвърдена в резултат на героичните борби на българския народ против монархофашистката диктатура и на победоносното народно въстание на 9 септември 1944 г.

Член 5: *Народната Република България се управлява точно според Конституцията и законите на страната.*
Член 10: *Частната собственост и нейното наследяване, както и частният почин в стопанството се признават и защищават от закона.*
Член 11: *Земята принадлежи на тези, които я обработват.*
Член 21: *Народните представители полагат следната клетва: „Кълна се в името на народа и на Народна Република България, че ще им служа предано и всеотдайно, че ще пазя свято и ненарушимо Конституцията, че в своята дейност като народен представител ще имам пред очи само общонародните и държавните интереси и ще положа всички усилия за защита на свободата и независимостта на родината. Заклех се."*
Член 41: *Членовете на Правителството полагат пред Народното събрание следната клетва:*
„Кълна се в името на народа и на Народната Република България, че ще им служа предано и всеотдайно, че в своята дейност като член на Правителството ще имам пред очи само общонародните и държавните интереси, че ще спазвам строго Конституцията и законите на Народната Република и ще положа всички усилия за защита на свободата и независимостта на Народната Република България. Заклех се."
Член 82: *Гарантира се свободата и неприкосновеността на личността. Никой не може да бъде задържан повече от четиридесет и осем часа без постановление на съдебните органи или прокурора.*
Член 85: *Жилището е неприкосновено. Без съгласието на обитателя никой не може да влиза в жилището или помещението му, нито да върши там претърсване, ако не са спазени условията, предвидени в закона.*
Член 86: *Тайната на кореспонденцията е неприкосновена, освен в случай на мобилизация, военно положение или когато има специално разрешение на съдебните органи или прокурора.*
Член 88: *На гражданите на Народната Република се гарантира свободата на печата, словото, събранията, митингите и манифестациите.*

Разправата с „полезните идиоти" и „враговете с партиен билет"

Основният враг – старата, „монархофашистка" власт – е сломен, обезглавен, върхушката му е ликвидирана. Регенти, министри, народни представители, царски съветници, висши военни и полицаи, интелектуалци, писатели и журналисти, съдийски апарат, младежки, бежански организации и партии: всички тези хора може би не са напълно и безвъзвратно унищожени и физически

избити до последния човек, но те са достатъчно омаломощени – кастрирани!, – за да не представляват непосредствена заплаха.

Разбира се, че те, семействата и близките им, изплъзналите се от народното правосъдие, не могат и не трябва да бъдат пренебрегвани, нито забравяни, против тях ще се воюва до пълното им изтребление. „Кастрирането" означава, че умиращата, но все още живуркаща класа няма да е в състояние да създаде потомство, така че до поколение-две ще се осъществи тоталното изчезване на най-малките останки от старото, фашистко минало.

Съюзниците, „полезните идиоти", които извършиха преврата и поднесоха властта на комунистите, но след това започнаха да се организират против тях, дори бяха въвлечени в конспирации и като че ли се съюзиха с изчезващата, но недоубита класа, – и те са вече премахнати и не представляват заплаха. Партиите им са разтурени или са се влели в Отечествения фронт, водачите им са убити, осъдени на затвор, изпратени в концлагери или въдворени и изселени, последователите им са стъписани, неуверени и са готови да се примирят със създалото се положение, най-бойките от тях – земеделците – са принудени да избират: да продължат бойното си другарство с комунистите или да изчезнат в небитието.

Разбира се, че и те не могат да бъдат забравени или оставени без надзор и контрол, те също ще бъдат преследвани, гонени и няма да им бъде дадена възможност да се организират и даже да помислят за поврат.

Остава последният и най-коварен враг – „врагът с партиен билет"! Партията, която на 9 септември 1944 г. наброява по-малко от 14 000 души, набъбва бързо и стига до 100 000, а после през 1945 г. – до 250 000. На централно и на местно равнище започва усилена подготовка на кадри за всички области на обществено-икономическия и политическия живот. По указания от Москва търпимостта към известно инакомислие и дори на организирана опозиция се задържа за около две години. Това се забелязва и в поведението на Г. Димитров, безспорния лидер. Той се завръща от Москва на 4 ноември 1945 г., но оглавява управлението на Партията едва след година – на 25 ноември 1946 г.

Съгласно начина на мислене на комунистите враговете вътре в партията винаги могат да поднесат изненади. Те – както вътрешнопартийните врагове в СССР – не се гнусят да се продадат на международния империализъм, да станат предатели и шпиони против собствения си народ (и класа!), могат и действително стават приятели и съюзници с останките от старата класа или с неразгромените някогашни съюзници на партията.

Борбата против тях започва, те ще бъдат разгромени, но – както и монархофашистите и някогашните съюзници – не могат и не трябва никога да бъдат оставени на спокойствие, за да нанасят вреди, да пакостят и да забавят щастливото развитие на народа към социалистическото бъдеще.

Последователните чистки и опресняването на кадрите ще бъдат неизбежен спътник на вътрешнопартийната динамика. Само за времето от Девети септември 1944 г. до април 1951 г. от партията са изхвърлени близо 100 000 души.

След успешния референдум, с който България получава републиканско управление, и след разгрома на легалната опозиция вече може да се пристъпи към решителни действия, които да осигурят безбурно и последователно развитие към социализъм и комунизъм. Разбира се, при всяка крачка на партията към крайната победа тя може да разчита на братското съдействие и сътрудничество на могъщия Съветски съюз – гаранция за мирното и щастливо развитие на България.

Преди смъртта си Георги Димитров, водачът на българските комунисти, събра същността и бъдещето на България в едно изречение:

Дружбата със СССР е нужна на България така, както въздухът и слънцето за всяко живо същество. [A]

1947 година за немалко изследователи – главно чужденци – е годината водораздел, от която започва действителното комунизиране на България. Тя е поне годината, в края на която не остава и капка съмнение в това кой е действителният господар на България. Мерките, предприети от БКП (прекръстена за пореден път на Петия си конгрес през декември 1948 г.) в стопанската, финансовата и социалната област, ѝ осигуряват нови позиции в държавата. Същевременно това ѝ дава възможност за внедряване на съветския опит на местна почва и за експериментиране с вече проведени мероприятия в СССР, които са гаранция за бъдещото развитие на страната.

През седмицата от 10 до 16 март 1947 г. при пълна предварителна секретност е проведена парична обмяна. Тя е първата сериозна мярка, която засяга средствата на всички български граждани. Толкова е ефикасна, че ще се проведе още два пъти в историята на БКП на власт – през 1952 и през 1962 г. Обмяната има конфискационен характер и представлява брутален обир на парите на гражданите с цел изземване, но и драстично намаление на паричната маса (потреблението).

Изтеглени са от обращение банкнотите от емисиите до 1943 г. Всеки гражданин може да обмени само до 2000 лв. в съотношение 1:1, средствата над тази сума се задържат като влог в банка и могат да бъдат обменени в съотношение 4:1. С един удар се конфискуват 75% от парите на всички българи.

[A] Не е лесно да се открие оригиналният цитат. Среща се още като: „Дружбата със СССР е тъй жизнено необходима като слънцето и въздуха за всяко живо същество." Даже: „Дружбата със СССР ни е нужна, както слънцето, въздухът и водата за всяко живо същество."

А 2000 лв. са само джобни пари, по онова време средната месечна заплата е малко над 10 000 лв. Чак сега българинът започва да се превръща в пролетарий: загубва имуществото си и разчита само на трудова заплата.

Частните предприятия могат да обменят в съотношение 1:1 сума, не по-голяма от 50% от фонд „работна заплата", но не повече от 35 000 лв. Държавни организации и предприятия напълно обменят паричната си наличност. След един месец е приет нов закон за еднократен данък върху имуществото, с който в края на март паричната маса се намалява от 76 милиарда до 25 милиарда лева. Банковите влогове се одържавяват, а парите на търговските банки (които още са в частни ръце) се прибират в БНБ.

На 1 април 1947 г. изработеният от Върховния стопански съвет (ВСС) *„Двегодишен план (1 април 1947 – 1 април 1949 г.) за възстановяване и развитие на народното стопанство на Република България"* е гласуван и приет от Великото народно събрание. По-късно срокът му за изпълнение е намален до 31 декември 1948 г. Между другите запланувани мерки в плана се предвижда индустриалното производство през 1947 г. да нарасне с 34%, а през 1948 г. – с 67% спрямо 1939 г. Продукцията на селското стопанство се очаква да нарасне по-скромно: с 13% през 1947 г. и с 34% през 1948 г. спрямо 1939 г. Разчита се на помощи и кредити от СССР.

Планът за 1947 г. не е изпълнен – в индустрията изпълнението е 84% от заплануваното, а в земеделието – 75%. През следващата година се отчита преизпълнение на плана в промишлеността, но ново забавяне в селското стопанство. То едва достига равнището от 1939 г., вместо да е с поне 47% по-високо.

С постановление на Министерския съвет от 27 юни 1947 г. се отнемат две трети от манастирските земи в полза на държавата. На 15 декември е обнародван Закон за собствеността и стопанисването на частните гори. Национализират се притежаваните от частни лица гори и горски пасища над 50 декара за полските райони и 100 декара за горско-полските и горските райони. От лицата, непризнати за „земеделци-стопани по Закона за трудовата поземлена собственост", се конфискуват горите над 30 декара за полските райони и над 60 декара за горско-полските и горските райони.

На 23 декември 1947 г. цялата българска промишленост се одържавява. Според приетия от правителството закон национализират се частните индустриални и минни предприятия. Един ден преди обявяването на закона по радиото те са завзети и окупирани от организирани групи. Национализирани са 6100 предприятия, а собствениците им дори не са обезщетени с държавни лихвени облигации, както е предвидено в закона.

Национализацията де факто е започнала през 1945 г. с конфискуването на имуществата (включително предприятия) по присъдите от Народния съд.

Тогава са конфискувани изцяло или частично 137 индустриални предприятия; през 1946 г. други 700 предприятия са отнети съгласно закона за конфискация на придобитите със спекула имоти.

След три дни, на 26 декември 1947 г., със Закон за банките е извършена национализация на всички банки в страната. Създадена е нова банкова система, която обхваща Българската народна банка като банка за краткосрочно кредитиране и Българска инвестиционна банка като банка за финансиране и кредитиране на капиталните вложения. Популярните банки и Пощенска спестовна каса се запазват. Законът не се отнася до Кредитна банка, в която 94% от акционерния капитал са бивша собственост на Дойче банк, получени от Съветския съюз като репарация.

Бележки
Втора част. Първа глава

Партизаните идват след 10 септември – Везенков (2014). Помощник-командири – Хронология 1944–1947, decommunization.org. За преврата на 9 септември 1944 г. – между другите Недев (2007). Новото Политбюро – ДАА Протоколи на Политбюро и на ЦК на БКП 1944–1989, ф.1 Б, оп.6.

За Хасково и т.н. Везенков (2014), Узунова (2015) Янчо Костов, Спомени, РИМ-Хасково; Николай Русев (2009), История на България. Т.3. (1964). Вж. също *Променят историята заради 6-годишно дете* в сайта Snews bg., 25.08.2009, Узунова (2015), Вачков (2009). За „поврат" вж. Искра Баева (2015).

Митът за завземането на властта и т.н. в История на България. Т. III. (1964), История на антифашистката борба в България 1939–1944. Т. 2. (1976), История на БКП (1981), Славка Петрова (1981), Ив. Божилов, Ст. Грънчаров (1998) – За стачките и затворите Недев (2007) и Цакманов, Никола, Иван Даков (1965), за концлагерите и затворите История на БКП (1984), Антифашистката борба в България Т. 2. (1984), История на антифашистката борба..., Т. 2., История на Хасковската окръжна организация на БКП. (1983), Енциклопедичен речник (1988), Ден последен – ден първи. Спомени (1974).

Влизане на съветски военни части *Карта: Операцията на 3-ти Украински фронт при окупирането на България.* Случаят с Праматаров вж. Спомени на Христо Лилков в: *Из личния архив на Кимон Георгиев.* Т. 3., с. 219 С., 2009. За бригадата „Чавдар" – Мигев (2015).

Генерал Стефанов – Хр. Марков, в сайта toross 09.09.2009. Заповед на VI ВОЗ – П. Мешкова и Д. Шарланов (1994). Окръжно № 5 и чистката – ЦДА, КМФ 40, инв. № 937/430, к.12–13. Телеграми до Г. Димитров 25.09.1944 и 1.10.1944 – пак там, инв. № 937/430, к.60. ЦДА, КМФ 40, инв. № 937/430, к.49 (оригинал на руски).

Двата разказа на Г. Христозов – звукови файлове на www.epochtimes-bg.com., Шарланов (1997). Жеко Кашеров – Държавен архив – Хасково, ЧП – №318, л. 6, 7. Теню Стоянов (1993). Помощник на Лев Главинчев – *Извършеният от комунистите Геноцид и Холокост над българската нация (1944–1989 г.)* в сайта Extremecentre point@gmail.

com, 09.09.2013, вж. също Бутовски и Петя Минкова (2016). Мирчо Спасов, спомени и интервю – ЦДА фонд СП – 2196.

За Сириус вж. Начева (2015). За Райко Алексиев – Александрова (2007). За Стряма – Любенова (2010), вж. непременно четирите тома *Писахме да се знае:* (2006), (2007), (2010), (2013).

Без съпротива против съветските военни части – д-р Н. Найденов (2002). Военни части на страната на преврата – Недев (2007), също Oren (1971). За броя на убитите в Отечествената война вж. също Вачков и Христов (2015). 133 милиарда по Вачков (2009) и Христов (2015). За условията на примирието с България: Executive Agreement Series 437 (Washington, 1945). Самолетите – мои лични сведения. Издръжката на съветската армия и последици – Цеков, Вачков, Знеполски (2008), Ангелов (2005).

Белогвардейци и българи, отвлечени от СМЕРШ – Цеков и Иво Инджев.

Добри Терпешев и Георги Димитров за съветската армия: Решение № 37 и Протокол № 62 от заседание на ЦК на БРП (к) от 8 юни 1945 г., Знеполски (2008), Дневник на Г. Димитров. За мирния договор – вж. Част V, чл. 20 от Мирния договор с България.

Първите месеци след преврата – статията „Деветосептемврийски преврат" в *Голяма енциклопедия България*, „Деветосептемврийски преврат 1944", в *Енциклопедия А-Я*, Вачков (2009); Методиев, Момчил (2008). За Народния съд inter alia Пауновски.

Противоречията относно екзекуциите на осъдените от I и II състав от Народния съд – освен Найден Найденов и Неделчо Тодев, вж. вестник *Про и Анти*, бр. 5, 6–12 февруари 2009 г. Също мое интервю с Неделчо Тодев, София, 25 януари 2018 г.

Военнопрестъпниците – *История на Втората световна война. 1939–1945, Техеран, Ялта, Потсдам. Сборник документи.* По екстрадирането вж. за подробности Алтънков (2009). За „Вертоп" – Ст. Бояджиев, в-к „Свободен народ", 1 юни 1990 г.

Изказването на Георги Петров и други негови цитати – ДАА, ф. 250Б, оп.1, вж. и Емил Ив. Димитров в *Либерален преглед*, 29 Юни 2015 г. Задържаните и изпратени в СССР – АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф.1, оп.1, а.е.111, л.1: Акт за предаване на горепосочените 11 лица на Антон Югов, министъра на вътрешните работи, от генерал-майор Розанов от съветското военно командване. Актът е на руски език.

Народният съд – ДАА, ф. 1 б, оп. 6, а.е. 67, л. 1–20, Вачков, Мешкова и Шарланов (1994) – там и за Минчо Нейчев – вж. Приложение док. №7, Вестник „Целокупна България", г. III, бр. 2, февруари 2009, Методиев и Л. Стоянов (1987). „By 1966, 86 000 Nazi criminals had been convicted in West Germany" Solzhenitsyn, „The Gulag Archipelago". За Франция – Джуд. За Германия – Солженицин (1993).

Изселените – Мешкова и Шарланов (1994). За късните изселвания – блогът на Григор Симов, списание „Диалог" на Даниела Горчева. Вж. също Стоянова и Илиев (1991) и Вачков (2009). Наредбата закон за ТВО, публикувана в „Държавен вестник", № 15, 20 януари 1945 г.

Началото на лагерите – по Хронология 1944–1947, decommunization.org, http://chitanka.info/text/2020-bylgarskata-gilotina-tajnite-mehanizmi-n, Йордан Баев, http://desebg.com/2011-01-06-11-51-03/658-2012-03-22-19-03-54 50 години от последните лагери на комунизма. Част 1: Политическото въдворяване – предизвестие за ада край Ловеч, http://archives.bg/politburo/bg/2013-04-24-11-12, 48/sekretnidokumenti/1950-1959. Протокол № 9 от 17 ноември 1956 г. от заседание на Политбюро (ПБ) на ЦК на БКП http://archives.bg/politburo/bg/2013-04-24-11-12 48/dokumenti/1944 1949/294. Решения № 132 от 21 юли 1948 г. от заседание на

Политбюро (ПБ) на ЦК на БРП, http://desebg.com/2011-01-13-09-25-08/1812-2014-04-29-10-21-15-Доклад на обществено-държавната комисия за подпомагане на разследването по извършени престъпления в лагерите край Ловеч, Скравена и на други места от 1990 г., http://desebg.com/2011-01-13-09-23-35/1774-2014-03-28-08-53-26 Протокол А 101 на заседанието на Политбюро ЦК на БКП – 5.05.1962 на БКП.

За анархистите вж. Изкореняването на анархизма в България. Превод от руски („Из истории левой альтернативы сталинизму. Анархисты в Восточной Европе в 40-х гг"). Руският вариант се намира на сайта на K.P.A.C.-M.A.T. http://www.savanne.ch/svoboda/anarchy /history/bgAhistory.html.

За лагерите и по-нататък – Хронология 1944–1989, decommunization.org. Събитията около Гемето и Мара Рачева – gerbsenior.blog.bg/politika/2010/09/09/tova-e-narodniiat-syd-dami-I gospoda-jeni-i-myje.6030021, Доклад от 12 юни 1945 г. от полковник С. В. Бейли до Форийн Офис, Лондон. Вж. Дело № 634 от 1941 г. Ф. 2124 К; оп. 1; а.е. К 101392 А. Вж. U. S. Department of State. *Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers: The Conference in Berlin, 1945.* Vol. II. Washington, D.C., 1960. Част II съдържа важни сведения относно вътрешното развитие на отношенията между правителство и опозиция, съобщавани от Мейнард Барнс, посланика в София.

Сталин за свободните избори – Moseley (1955).

Референдумът от 1946 г. – *Голяма енциклопедия България*, том 10. 1947 г. – водораздел – вж. Майкъл Бол. V конгрес – БКП. Исторически справочник. Издаден в 1985 г. Справочникът споменава състав на Политбюро от 9 души, но изброява поименно само 6. Вълко Червенков, Антон Югов и Георги Чанков са пропуснати, те са в *„и др."*. Кандидат-членовете и секретарите въобще не са споменати. Пълния състав – Bell (1986).